

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему **«ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ КІБЕРБУЛІНГУ У
КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0112
спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
освітньо-професійної програми
«Педагогіка вищої школи» Д.С. Підтикан

Керівник професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, професор,
к.філос.н. _____ Л. С. Іванова

Рецензент доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, доцент,
к.пед.н. _____ Т.П. Голованова

Запоріжжя

2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Педагогіка вищої школи»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____
« ____ » _____ 2023 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Підтикану Дмитру Сергійовичу

- 1. Тема роботи:** «Педагогічні аспекти протидії кібербулінгу у контексті підготовки майбутніх педагогів »
керівник роботи Іванова Л. С., к. філос. н., доцент
затверджена наказом ЗНУ від «29» вересня 2023 року № 1505-с
- 2. Строк подання студентом роботи:** _____
- 3. Вихідні дані до роботи:** вивчення та аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)** здійснити науково-теоретичний аналіз концептуального підходу до виховання дітей та молоді в цифровому просторі; представити педагогічні виклики у вихованні учнівської молоді у цифровому середовищі; вивчити професійні та цифрові компетентності педагога; проаналізувати поняття «кібербулінг» в психолого-педагогічній літературі; вивчити фактори виникнення кібербулінгу; дослідити ефективність педагогічних умов формування вміння майбутніх педагогів до попередження та протидії кібербулінгу.
- 5. Перелік графічного матеріалу:** 2 таблиці з результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Іванова Л.С.	14.11.22 р.	14.11.22 р.
Розділ 1	Іванова Л.С.	23.01.23 р.	23.01.23 р.
Розділ 2	Іванова Л.С.	16.02.23 р.	16.02.23 р.
Розділ 3	Іванова Л.С.	16.03.23 р.	16.03.23 р.
Висновки	Іванова Л.С.	12.09.23 р.	12.09.23 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	виконано
2	Написання вступу	грудень	виконано
3	Написання розділу 1	січень-лютий	виконано
4	Написання розділу 2	лютий-березень	виконано
5	Написання розділу 3	квітень-червень	виконано
6	Написання висновків та додатку	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи	жовтень	виконано
8	Рецензування	листопад	виконано
9	Захист	грудень	

Студент _____ Підтикан Д. С.

Керівник роботи _____ Іванова Л.С.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Козич І. В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 51 сторінка, 2 таблиці, 35 джерел.

Мета. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування вміння майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії кібербулінгу в дитячому середовищі.

Об'єкт дослідження. Освітньо-професійна підготовка майбутніх педагогів.

Предмет дослідження. Шляхи підготовки майбутніх педагогів до виявлення та профілактичної роботи з протидії кібербулінгу.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що:

- комплексно проаналізовано концептуальний підхід до виховання дітей та молоді в цифровому просторі.
- проаналізовано фактори виникнення кібербулінгу.

Практичне значення роботи полягає у дослідженні ефективності педагогічних умов формування вміння майбутніх педагогів до попередження та протидії кібербулінгу.

КІБЕРБУЛІНГ, БУЛІНГ, СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ, АГРЕСІЯ, ФЛЕЙМІНГ, ХАРАСМЕНТ, ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, ВМІННЯ.

SUMMARY

Pidtykan D. S. Pedagogical Aspects of Resisting Cyberbullying in the Context of Training Future Teachers

The qualification work consists of an introduction, 3 parts, conclusions, a list of references (35 items), 2 tables.

Social media and other forms of electronic communication have now become an integral part of the lives of most of today's youth, particularly teenagers. However, modern technology also brings with it new challenges, including cyberbullying. Cyberbullying is a trend of abuse and dominance that occurs in the network space. This is a manifestation of violence through social media, SMS, messengers and other electronic means of information exchange. Unfortunately, cyberbullying is a common phenomenon that regularly leads to physical and psychological consequences such as depression, anxiety, suicide, and more.

The purpose of the study: on the basis of scientific analysis to theoretically substantiate and experimentally verify the effectiveness of pedagogical conditions for the formation of the ability of future teachers to use methods of prevention and countermeasures against cyberbullying in the children's environment.

The research tasks:

1. to present a conceptual approach to raising children and youth in the digital space;
2. to analyze the main pedagogical challenges in the education of student youth in the digital environment;
3. identify the professional and digital competencies of a modern teacher;
4. to analyze the concept of “cyberbullying” in modern psychological and pedagogical literature;
5. identify effective methods of working with schoolchildren to prevent cyberbullying.

Object of study. Educational and professional training of future teachers.

Subject of study. Ways of training future teachers to detect and prevent cyberbullying.

The part 1 “Scientific-methodical approach to analysis the problem of overcoming cyberbullying” represents the main principles of raising children and young people in the digital space.

The part 2 “Scientific and theoretical basis of cyberbullying phenomenon” considers definition of the concept of “cyberbullying” in the psychological and pedagogical literature. definitions of this concept and differences in interpretation are presented. the types of aggression and cyberbullying are presented.

The part 3 “Experimental check of efficiency pedagogical conditions for the formation of future skills educators to prevent and prevent cyberbullying” is devoted to the effectiveness of pedagogical conditions for the formation of the ability of future teachers to use methods of preventing and countering cyberbullying in the children's environment.

The practical significance of the work lies in the study of the effectiveness of pedagogical conditions for the formation of the ability of future teachers to prevent and counter cyberbullying.

Keywords: cyberbullying, bullying, social media, aggression, flaming, harassment, information and communication competence, digital competence, skills.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Науково-методичний підхід до аналізу проблем подолання кібербулінгу.....	11
1.1. Концептуальний підхід до виховання дітей та молоді в цифровому просторі.....	11
1.2. Педагогічні виклики у вихованні учнівської молоді у цифровому середовищі.....	20
1.3. Професійні та цифрові компетентності педагога.....	25
Розділ 2. Науково-теоретичні засади явища кібербулінгу.....	28
2.1. Визначення кібербулінгу.....	28
2.2. Фактори виникнення кібербулінгу.....	38
Розділ 3. Експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов формування вміння майбутніх педагогів до попередження та протидії кібербулінгу.....	45
3.1. Сучасний стан підготовки майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії кібербулінгу.....	45
3.2. Організація та результати експериментального дослідження.....	50
Висновки.....	57
Список використаних джерел.....	59
Додатки.....	63

ВСТУП

Соціальні медіа та інші форми електронного спілкування зараз стали невід'ємною частиною життя більшості сучасної молоді, зокрема підлітків. Однак сучасні технології також приносять з собою нові виклики, включаючи кібербулінг. Кібербулінг – це тенденція зловживань і домінування, яка відбувається в мережевому просторі. Це прояв насильства через соціальні медіа, SMS, месенджери та інші електронні засоби обміну інформацією. На жаль, кібербулінг є поширеним явищем, яке регулярно призводить до фізичних та психологічних наслідків, таких як депресія, тривога, самогубство тощо.

За даними міжнародного дослідницького проекту ESPAD, у 2019 році лише 6,7% опитаних підлітків в Україні не користувались соціальними мережам. Близько 45% підлітків проводять у соціальних мережах до 3 годин на день, а ще майже 50% – 4 та більше годин. Представниця ЮНІСЕФ в Україні Лотта Сильвандер зазначає, що в Україні близько 50% підлітків були жертвами кібербулінгу. «Кожна третя дитина прогулювала школу через кібербулінг. 75% підлітків у анонімному опитуванні підтвердили те, що Instagram, TikTok та Snapchat є основними соціальними платформами для цькування», – додає вона [34].

За результатами дослідження Всеукраїнської кампанії проти кібербулінгу Docudays UA, партнером якого виступив освітній омбудсмен Сергій Горбачов, станом на 1 квітня 2020 року судами було прийнято 482 Постанови щодо боулінгу проти дітей. У 13% випадків справи стосувались кібербулінгу, зокрема погроз та принизливих коментарів та поширення фото і відео без згоди.

Профілактика шкільного кібербулінгу на сьогоднішній день становить важливий компонент навчального процесу, саме психологічний комфорт школяра відповідає за соціалізацію та адаптацію дитини у суспільстві. У шкільному середовищі булінг досить активно прогресує серед учнів різного віку. Булінг є однією з форм насильства серед дітей підліткового та юнацького

віку, що спричиняє збільшення кількості ризиків: суїцидальних спроб, низької успішності у школі, розвитку різних проблем в емоційній сфері. Профілактика шкільного булінгу серед учнів є важливим завданням щодо збереження психологічного здоров'я дітей, тому необхідно займатися підготовкою фахівців, компетентних у питанні вивчення та запобігання ситуацій розвитку булінгу серед учнів школи.

Майбутнім педагогам важливо знати про кібербулінг, бо вони працюватимуть з дітьми та молоддю, які можуть стати жертвами цього явища. Кібербулінг – це знущання або приниження, яке відбувається в онлайн-середовищі і може завдати серйозної психологічної травми жертві.

Вихователям потрібно знати, як виявляти кібербулінг, як підтримувати жертв, і як виховувати дітей, щоб вони не стали нападниками. Майбутні педагоги також повинні знати правила безпечної поведінки в Інтернеті, як запобігти кібербулінгу і як реагувати на нього, якщо це дійсно відбувається.

Знання та навички запобігання кібербулінгу допоможуть майбутнім педагогам створити безпечне та шанобливе середовище навчання для своїх учнів, а також допоможуть їм впоратися з негативними наслідками кібербулінгу, якщо вони стануть жертвами.

У магістерській роботі розглядаються теоретичні підходи до науково-теоретичному аналізу явища кібербулінгу та педагогічні аспекти протидії йому, а також визначені основні методи та шляхи, які можуть сприяти зниженню цього явища, підвищенню рівня інформаційної безпеки та вихованню школярів до готовності до протидій спробам кібербулінгу.

Нами була проаналізована психологічна та соціально-педагогічна література, яка взята як методична основа дослідження, розглянуто наукові роботи вітчизняних і зарубіжних авторів (Д. Лейн, Е. Міллер, Д. Ольвеус, С. Лімбер, Ст. С. Флерх, Н. Муллін, Й. Ріесе, М. Снудер).

Об'єкт дослідження – освітньо-професійна підготовка майбутніх педагогів.

Предмет дослідження – шляхи підготовки майбутніх педагогів до

виявлення та профілактичної роботи з протидії кібербулінгу.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування вміння майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії кібербулінгу в дитячому середовищі.

Виходячи із поставленої мети, планується вирішити наступні **завдання**:

1. Представити концептуальний підхід до виховання дітей та молоді в цифровому просторі.
2. Проаналізувати основні педагогічні виклики у вихованні учнівської молоді у цифровому середовищі.
3. Виявити професійні та цифрові компетентності сучасного педагога.
4. Проаналізувати поняття «кібербулінг» в сучасній психолого-педагогічній літературі.
5. Виявити ефективні методи роботи зі школярами для профілактики кібербулінгу.

Методи дослідження: теоретичний аналіз і узагальнення літературних джерел; педагогічне тестування; педагогічні спостереження.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що:

- комплексно досліджено концептуальний підхід до виховання дітей та молоді в цифровому просторі.
- проаналізовано фактори виникнення кібербулінгу.

Практичне значення роботи: у виокремленні умов формування вміння майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії кібербулінгу в дитячому середовищі.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ ПОДОЛАННЯ КІБЕРБУЛІНГУ

1.1. Концептуальний підхід до виховання дітей та молоді в цифровому просторі

Сучасний цифровий світ – це взаємопов'язане та технологічно розвинене середовище, яке охоплює різні аспекти нашого життя та суспільства. Він сформований широким використанням цифрових технологій, Інтернету та онлайн-платформ. Освічена людина, навіть з молодшого учнівського віку має можливість легко спілкуватися з іншими людьми по всьому світу за допомогою соціальних мереж, електронної пошти, додатків для обміну повідомленнями та інструментів для відеоконференцій. Такий всеохоплюючий зв'язок радикально змінив інформаційні відносини.

Цифровий світ забезпечує безпрецедентний доступ до інформації. Інтернет служить величезним сховищем знань і дозволяє учням отримувати доступ до новин, досліджень, освітніх матеріалів і розважального контенту лише кількома клацаннями миші. Ця велика кількість інформації демократизувала знання, дозволяючи учням самостійно шукати навчальні платформи. З іншого боку велика кількість інформації створює умови для цифрової залежності, що може призвести до адиктивної поведінки та відволікання. Це впливає на продуктивність навчання, психічне здоров'я та міжособистісні стосунки молодих людей. Знайти баланс між продуктивним використанням і здоровими обмеженнями часу, проведеного перед екраном, є складним завданням, зокрема педагогічної освіти [20, с. 169].

Великого впливу у цифровому світі набули соціальні медіа та онлайн-спільноти: Платформи соціальних мереж стали невід'ємною частиною цифрового світу. Вони дозволяють людям спілкуватися, ділитися та

взаємодіяти з іншими людьми в глобальному масштабі. Онлайн-спільноти сформувалися навколо спільних інтересів, хобі та справ, що дозволяє людям знаходити однодумців і створювати віртуальні спільноти. Учнівська молодь швидко опановує технології спілкування в широко відомих соціальних мережах, таких як Instagram, TikTok, Snapchat, YouTube, WhatsApp, Telegram тощо. Водночас безпечне використання цих мережевих технологій вимагає достатнього рівня інформаційної та медійної грамотності. Це пов'язано з інформаційним перевантаженням, що ускладнює фільтрацію та оцінку достовірності та релевантності інформації. Таке перевантаження вимагає навичок критичного мислення, щоб орієнтуватися та приймати обґрунтовані рішення на основі онлайн-контенту [25, с. 141].

Суттєвого значення набуває проблема конфіденційності і безпеки в мережі Інтернеті. Зі збільшенням залежності від цифрових платформ люди і значною мірою учнівська молодь піддаються ризику порушення конфіденційності, витоку даних та інших кіберзагроз. Захист особистої інформації в Інтернеті став серйозною проблемою.

Особливого соціального-педагогічного значення у контексті даної роботи набуває проблема переслідування в Інтернеті та кіберзалякування. Цифровий світ надає платформу для онлайн-переслідувань та кібербулінгу, які можуть мати серйозні емоційні та психологічні наслідки для дітей та підлітків. Для вирішення цих проблем потрібна надійна політика та інформаційні кампанії, що сприяють безпечній поведінці в Інтернеті.

Поява та розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних засобів, необмежена свобода розповсюдження інформації та спрощення доступу до неї зумовлює нові психологічні та педагогічні задачі формування учнівської молоді, здатної відчувати себе особистістю перед загрозою негативних інформаційних впливів. Саме тому кожна держава створює різноманітні регулюючі документи у сфері інформаційних відносин. Щодо України, до таких документів відноситься «Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі» [18].

Згідно цієї Концепції розроблено до головних принципів виховання дітей та молоді в умовах цифрового простору відносяться:

- принцип конфіденційності і безпеки, що полягає в захисті персональних даних, контролі операцій, можливості надавати дозвіл, обмежувати та забороняти певну інформацію, попередженні зламів, захисті інформації від втручання чи викривлення, а також можливості її контролю з боку батьків;

- принцип індивідуалізації передбачає застосування умінь і навичок індивіда в доступі до цифрового простору та отриманні необхідної інформації, її вибудовуванні індивідуальної стратегії освіти та виховання, використанні можливостей для самостійної роботи та саморозвитку, адаптивних методик, а також різного роду індивідуальних форм презентації та спілкування в соцмережах;

- принцип доступності згідно з яким цифровий простір є відкритим, простим у доступі і використанні, а також актуальним і постійно оновлюваним;

- принцип доцільності – використання лише необхідних цифрових методик чи технологій для виконання поставлених завдань, досягнення виховних цілей;

- принцип розвитку, що забезпечує реалізацію моральних особистісних якостей, бажання удосконалюватися, розвивати творчі здібності, адаптуватися до сучасних умов життя та використовувати переваги цифрового середовища у розв'язанні життєвих задач;

- принцип гнучкості дозволяє використовувати цифровий контент відповідно до індивідуальних, вікових, спеціальних потреб, інтересів кожної дитини з урахуванням її вподобань, задач, зручного часу, місця тощо;

- принцип інноваційності дає можливість використовувати сучасні інноваційні, у тому числі інтерактивні, дистанційні форми і методи роботи з дітьми, новітні технології і можливості цифрового простору;

- принцип інтегрованості забезпечує вивчення розмаїтих явищ життя на перетині різних наук через залучення відмінних суб'єктів освітнього процесу

Учителям не завжди вдається своєчасно виявити випадки кібербулінгу в школі на етапі їх виникнення. Як правило, педагоги дізнаються про це досить пізно, на етапі ескалації конфлікту. Превентивні заходи щодо розпізнавання кібербулінгу можуть допомогти пом'якшити конфлікт і запобігти його поширенню. Перелічимо ознаки того, що серед учнів класу можлива ситуація кібербулінгу:

- анонімність електронної пошти: студенти мають можливість писати образливі листи іншим людям анонімно та безкоштовно зі своєї поштової адреси. Варто враховувати той факт, що анонімні поштові скриньки часто використовуються для знущань над іншими учнями;
- погіршення психологічного клімату в класі: якщо стосунки між учнями на заняттях стають напруженими, кількість конфліктів збільшується, то це є підставою для виникнення кібербулінгу;
- розпад дружніх стосунків: частіше спостерігається у дівчат, коли жертвою кібертерору стає подруга, проти якої використовується особиста інформація, отримана на етапі інтимних стосунків [18].

Атмосфера шкільних заходів може слугувати хорошим показником якості стосунків, у тому числі кібербулінгу серед учнів класу. В ході різних екскурсій, свят, конкурсів і т. Д. Стає ясно, наскільки згуртований клас і де пролягає «лінія розриву» міжособистісних внутрішньогрупових відносин.

Педагоги та психологи розробили фундаментальні ідеї запобігання та боротьби з кібербулінгом в Європі та Америці, де інтернет-бум почався більш ніж за десять років до того, як це сталося в Україні. Тепер можна відстежувати ефективність численних методів, ми можемо скористатися цим великим досвідом і краще зрозуміти основи оцінки ефективності конкретних превентивних ініціатив.

По-перше, враховуючи, що ці явища досить пов'язані, підкреслимо, що кібербулінг є більш поширеним в областях без заходів для вирішення шкільних знущань. Залякування практично не існує в таких країнах, як Австралія, Австрія, Норвегія та інші, де систематична профілактика залякування

практикується протягом десятиліть. Більше 80% дітей, які відчують кібербулінг також стають жертвами інших форм насильства [36, с.73].

Аналіз ініціатив протидіїбулінгу показує, що однорівневі програми або превентивні програми, які націлені виключно на певну групу молодих людей, неефективні. Звернення до таких програм, наприклад, як профілактичні уроки (або спеціальні курси) в класі, де був виявлений інцидент з кібербуллінгом; працювати тільки з групою високого ризику не має послідовного впливу на запобігання знущань і подолання фактичних жертв і булерів. Це не означає, що однорівневі такі програми не потрібні; насправді вони мають такі переваги, як допомога жертвам знущань, щоб впоратися зі своїми проблемами та зменшити випадки знущань. Роки досвіду, однак, продемонстрували, що такі програми не можуть усунути коріння булінгу і не можуть забезпечити безпеку соціально-психологічного середовища в школі для кожної дитини [30, с. 41].

Ефективнішими є багаторівневі програми на рівні школи для покращення шкільного середовища. Ці програми є скоординованими та спільними. Вона вимагає співпраці учнів батьків і сімей вчителів та інших співробітників школи і включає в себе місцеве середовище, найближче до школи (магазини кафе клубів і т.д.). Ці програми спрямовані на створення сприятливих умов для розвитку здорового середовища для дитини як інформаційного середовища.

Виховання батьків про знущання і зусилля допомогти його подолати - найважливіша частина ефективної шкільної програми по боротьбі з кібербуллінгом полягає в тому, що кібербуллінг зазвичай відбувається після канікул. Якщо батьки сім'ї говорять про загальне використання Інтернету в таких сім'ях, діти будуть легше просити допомоги в боротьбі з кібербуллінгом. Це не є підтвердженням майстерності в поведінці інтернет-розплідника, який розповідає про заповіді і норми взаємодії віртуального простору - найкращий спосіб зрушити батьків, якщо мета - запобігти кібербулінгу. Батькам не лише надають інформацію про феномен булінгової поведінки незнайомих людей та інших (хоча ця частина освіти необхідна і в програмах боротьби з булінгом).

Найкращі результати досягаються, коли батьки активно залучають

своїх дітей до використання сучасних технологій. У цьому контексті також враховується неправильне використання засобів інформації та зв'язку (таке неправильне використання включає кабелі). Збалансований підхід (з урахуванням позитивних і негативних сторін) вже не створює негативного упередження батьків до віртуального світу і допомагає налагодити відносини з дитиною. Сприйняття батьками використання технологій позитивно впливає на права опіки. Важливим компонентом ефективної програми профілактики є обговорення ідей про безпечніший Інтернет та навички, необхідні для цього. Батьки повинні надати інформацію про те, як запобігти кібербулінгу та як реагувати на напади на своїх дітей [29, с. 170].

Ці конкретні знання включають в себе інформацію про те, які програми та інтернет-ресурси соціальних мереж в основному використовуються дітьми, які навчаються в конкретних школах, особливо дітьми 1-2 класів (як забезпечити конфіденційність цих програм, захист персональних даних, як запобігти їм інформації про те, як і кому повідомляти про насильство тощо). Батькам корисно інформувати своїх дітей про онлайн-ігри, в які вони грають, особливо для дітей, оскільки серед гравців часто спалахує кібербулінг. Коли батьки починають розмову зі своєю дитиною в цій області, вони навіть не знають конкретних відповідей, але вони просять дитину знайти їх в інтернет-середовищі, і їх час, проведений в цьому знижує вразливість дітей і підвищує його вразливість секс. Готуйтеся протистояти кібербулінгу (у випадку нападу), тим часом він також служить для стримування виникнення інтернет-знущань.

Щоб бути ефективною будь-яка процесуальна програма повинна забезпечити певний ступінь свободи дій для учасників. Однак дії повинні бути скоординовані, щоб працювати в напрямку мети і не повторювати ситуацію з відомої історії про Рака, Щуку та Лебедя. Тому потрібен єдиний підхід для освітніх організацій, який буде розгорнутий у стратегії. П'ять стратегічних напрямків, узагальнених міжнародною групою вчених (D. Cross K. Lee H. Monks), ефективні в зниженні ризику кібератак. Ці стратегічні напрямки дуже сумісні і сумісні між собою.

Перший напрямок – надання розуміння феномену булінгу та кібербулінгу всім суб'єктам освітнього процесу (співробітникам школи учням батькам). Метою цього напрямку є визначення можливостей для швидкого розвитку та викликів нових технологій та умов безпечного використання інновацій спеціально для дітей. Реагування на випадки кібербулінгу, з якими стикаються діти, вимагає чіткого загального розуміння потреб дорослих. Важливо зосередитися на збільшенні ймовірності того, що потерпілий отримає допомогу від дорослих і з цією метою всі учасники повинні знати способи допомогти дитині, не погіршуючи ситуацію.

Зосередитися на меті використання технології проактивно не проблема. Дитяче сприйняття кіберпростору є важливою складовою онлайн-поведінки, тому ключовою частиною профілактики є розробка відповідного сприйняття. Профілактика забезпечується загальною обізнаністю учасників про цифровий етикет для загрозливих інцидентів та загальним етикетом для взаємодій. Важливим ресурсом для поліпшення ситуації є психосоціальна підготовка, особливо спрямована на розвиток комунікативних навичок. Запорукою ефективності є відповідні дії (технічні та психологічні) у відповідь на кібератаки.

Другий напрямок – розробка активної шкільної політики, включаючи планування часу та організацію щоденної практики. Чітка та відповідна шкільна політика повинна включати чітке та ефективне повідомлення про відповідальність шкіл за досягнення соціально-психологічної безпеки та сприятливого шкільного середовища. Коли школи беруть на себе відповідальність за подолання і запобігання кібербулінгу, всі учасники взаємодії поступово розуміють, що позитивна поведінка і етичні дії від них очікуються не тільки у фізичному світі, але і в Інтернеті. Відповідальність шкіл за боротьбу з кібербулінгом – це право і відповідальність всіх учнів і батьків. Ефективні механізми онлайн-звітності для скарг на кібербулінг повинні бути введені в дію, щоб забезпечити адекватну підтримку студента у відповідь. Окремі випадки кібербулінгу необхідно ретельно аналізувати особливо при

ескалації цькування. Ініціює консультації з фахівцями з ІКТ для забезпечення психічного здоров'я та благополуччя школи.

Третій напрямок - створення та підтримка соціального середовища. Таке середовище переплітається в школах з власними традиціями, що гарантують, що дитяча позашкільна діяльність приведе їх до спільної роботи та створення умов для спільної творчості. У співпраці зміцнюються позитивні міжособистісні відносини в школах, що сприяють єдності та емоційній підтримці школярів. На всіх рівнях має заохочуватися і схвалюватися підтримуюча культура, яка передбачає активне втручання спостерігачів у випадку булінгу.

Четвертий напрямок – захисний. Зазначимо, що це вже не перший. Зусилля щодо забезпечення нагляду за дітьми в кіберпросторі, включаючи управління спільними інтернет-ресурсами, що забезпечують доступність технологій для студентів для освітніх та соціальних цілей, одночасно заохочуючи позитивне використання технологій у захисті навколишнього середовища.

П'ятий напрямок – останній, але не менш важливий: організація співпраці школи та освітнього середовища для зміцнення відносин співпраці між шкільною родиною та громадою жителів міста/села/села. Розвиток шкільної та сімейної координації та співпраці є важливою частиною запобігання кібербулінгу. Школа повинна підтримувати відповідальність батьків надавати позитивну підтримку своїй дитині та допомагати членам сім'ї розвивати навички управління поведінкою дітей в Інтернеті. Школа має організаційно заохочувати залучення експертів, які можуть консультувати батьків з питань охорони навколишнього середовища та створювати здорові стосунки зі своєю дитиною. Школі набагато простіше розвивати необхідні відносини з сім'єю комплексно, ніж спеціалізуватися на ІТ-правоохоронних органах тощо [13].

Контртерористичні заходи будуть ефективними, якщо вони охоплять заходи, відмінні від особистої підтримки жертв кібератак. Має понад чверть століття досвіду розробки шкільних програм проти булінгу в багатьох країнах

світу. У цих програмах надаються чіткі керівні принципи для розробки заходів запобігання кібератакам для конструювання програми запобігання кібербулінгу з урахуванням умов кожної окремої школи.

Ефективна програма повинна включати принаймні три рівні будівельної діяльності: вся школа клас і індивід. На кожному з цих рівнів проводиться робота по забезпеченню обізнаності і залучення дорослих. Кілька ініціатив на рівні школи підтвердили її ефективність, включаючи обов'язкове проведення регулярного загальношкільного опитування (для моніторингу результатів програми) поведінки дітей під час шкільних зборів (або шкільних тематичних днів). Організація ефективного моніторингу перешкоджає формуванню періодичних дискусійних груп для співробітників школи та представників (батьків учнів) [12].

На рівні класу через впровадження правил анти-булінгу класу та поєднання учнів класу батьки проводять спеціальні зустрічі для надання впливу. На особистому рівні необхідно вести якомога більше серйозних розмов з хуліганами і жертвами і з батьками хуліганів і жертв. Розробка індивідуальних планів втручання для дітей з групи ризику забезпечила результати. Модель дуальної школи має цікаві результати при створенні програм для обох шкіл одночасно і має певний порівняльний мотивуючий ефект.

Важливими факторами ефективності програми на рівні школи є:

- ключовою турботою школи є здатність заохочувати та підтримувати персонал у цій роботі.
- впровадження програм боротьби з булінгом шляхом координації всіх зусиль на рівні згоди серед вчителів щодо того, що вони хочуть змінити у своїх школах.
- конкретні способи вимірювання досягнень, які роблять відкриті школи відчутними результатами [11, с. 182].

В екстремальних формах знуцання або кібербулінгу (наприклад, спроба самогубства або смерть жертви з серйозними наслідками) ви не можете

зосередитися лише на одній школі. Школи повинні негайно почати збори громад (сільські регіональні міські), щоб зібрати всі енергії для реалізації гуманізуючої програми в своїй школі і по всій громаді в інших школах. Звичайно. Ці програми не можуть врятувати життя дітей, але вони можуть запобігти іншим трагедіям. Ці програми створюють можливість конструктивно подолати посттравматичний стан, який відчувають усі причетні до трагічної події.

1.2. Педагогічні виклики у вихованні учнівської молоді у цифровому середовищі

Початкова освіта є перехідним періодом для існування в цифровому середовищі. Це пов'язано з психологічними особливостями, віковими особливостями та закономірностями розвитку. Зокрема, молодші діти починають мати більшу потребу в інформації. Вони також мають більшу потребу у фізичній активності, іграх та перебуванні на свіжому повітрі. Що призводить до появи нових потреб та інтересів – пізнавальних, комунікативних, соціальних та емоційних [22, с.248].

Ці психологічні особливості дітей визначають те, як вони навчаються і розставляють пріоритети в цифровому просторі. Компоненти цифрового простору (соціальні медіа, соціальні мережі, онлайн-ігри, Потенціал використання мобільних додатків і послуг у сфері послуг на власний розсуд, віртуальні окуляри) не є рівнозначними або еквівалентними.

Для дітей цього віку першорядне значення має візуальний контент розважального та освітнього характеру, який перебуває у вільному доступі на потокових платформах, таких як YouTube, або за передплатою на стрімінгових платформах на кшталт Netflix. Здебільшого це анімаційні фільми різних видів [32, с.24].

Природно, школярів цікавить світ казкових пригод. Відтворення такого

контенту дає можливість подивитися його в будь-який час. Таким чином, дедалі більшого значення набувають соціальні медіа відео. Такі соціальні медіа, як пірингові відеоблоги юних блогерів являє собою глобальну дитячу іграшку і супутні промислові товари, де розігруються сцени за мотивами популярних анімаційних фільмів, зокрема в образі популярних особистостей. Насправді це потужний фактор впливу на виховання особистості дітей молодшого шкільного віку. Батьки можуть вирішувати, які мультфільми та відеоблоги дивляться їхні діти. Незважаючи на можливості батьківського контролю та редакційну політику цифрових платформ і потокових сервісів, зміст і моделі поведінки, виражені у відеоблогах, проявляють свій вплив.

Соціальні медіа стають дедалі невіддільною частиною цифрового простору. Наразі вони мають потужний виховний вплив на дітей молодшого шкільного віку, і цей вплив посилюється в міру їхнього дорослішання. У молодшому шкільному віці діти починають самі активно користуватися і використовувати соціальні мережі, такі як Instagram, і TikTok. Це пов'язано, зокрема, з особливостями самих соціальних мереж і тими процесами та соціокультурними явищами, які з них виникають, зокрема:

- соціальні мережі забезпечують доступ до миттєвого спілкування, незважаючи на фізичну відстань;
- соціальні мережі створюють умови для самовираження;
- віртуалізація дружніх стосунків, розширення кола друзів і формування реляційних віртуальних спільнот, які необмежені фізичним простором;
- вони дозволяють отримувати зовнішнє визнання і підтримку, демонстрацію своєї унікальності та популярності. Формально, згідно з правилами соціальних мереж, діти до 13 років не можуть створювати самостійні акаунти, а можуть робити це лише під наглядом і контролем батьків. Однак діти можуть легко обійти це формальне обмеження. За приблизними оцінками тільки у Facebook зареєстровано близько 20 мільйонів дітей віком до 13 років. 40% користувачів TikTok – це діти, а компанія є не надає надійних даних про вікову структуру користувачів, але, за даними сервісу батьківського

контролю 70% 10-річних дівчаток у США увіці 10 років користуються TikTok [25, с. 147].

Саме в соціальних мережах зароджуються і розвиваються цифрові феномени за участю дітей, які з годом стають головними заголовками газет. До них належать створення про вокативного контенту, виклики та руйнівні флешмоби, які переходять з віртуального простору в реальне життя. Передумовою для їхнього виникнення є специфіка популярності в соціальних мережах, кількість підписників, динамічність їхнього зростання та можливість його монетизації. Це стимулює створення більш молодого покоління і настільки ж провокаційного. Він популярний серед дорослої аудиторії, що призводить до збільшення кількості підписників. Примітно, що в багатьох випадках популярні відеоблогери виробляють, поширюють і просувають свій контент серед дітей молодшого шкільного віку. Контент розробляється, поширюється і просувається за допомогою батьків. Це впливає на формування моди дитячого одягу, зміни інтересів і способу життя споживачів і, як наслідок, зміни в дитячому одязі [23, с.47].

За даними Державної служби статистики України за 2020 рік 93,5 % хлопців у віці від 15 до 18 років та 94 % дівчат користуються інтернетом щоденно, а діти у віці до 15 років 80 % та 76 % відповідно. Нині, коли Інтернет повністю інтегрований у життя підлітків і старшокласників, неможливо сприймати цифровий і фізичний світи окремо. Сьогодні можливо подолати недоліки та обмеженість спілкування, налагодити зв'язки, навчатися, обмінюватися інформацією, висловлювати думки та розкривати погляди на своє життя і суспільство є безмежними завдяки Інтернету, що слугує платформою для розваг, участі в проектах, флешмобах та формування медіакультури людських стосунків. Інтернет, завдяки своїй здатності надавати нескінченну кількість можливостей для цього. Роль освіти в цьому контексті полягає в забезпеченні розвитку інформаційних, цифрових, медійних і психологічних компетенцій, заходів захисту, огляду шляхів і способів насичення освітнього середовища засобами ІКТ, орієнтації в них та інтеграції в

усі онлайн-послуги, що використовуються здобувачами [14].

Цифровий простір позитивно впливає на розвиток підлітків та старшокласників, а також дає можливість створювати програми, телеканали та радіоподкасти з інформаційними, освітніми та пропагандистськими фільмами, що враховують вікові особливості користувачів і допомагають їм знаходити знання та допомогу. Контент, що створюється, є якісним та привабливим, і допомагає розмірковувати та наповнювати життя сенсом. Багато підлітків і старшокласників використовують Інтернет для індивідуального або домашнього завдання, поновлення забутої або невивченої інформації. або невивченої інформації, самостійно заповнюючи прогалини у своїх знаннях [5, с.71].

Загалом, цифровий простір сприяє фізичному і розумовому розвитку, створює і надає нові можливості для освіти і саморозвитку і перебуває в контексті триваючого зростання і поширення відкритих освітніх ресурсів з безкоштовними програмами навчання і тестування.

Вплив інтернету на підлітків та старшокласників допомагає їм бути активними учасниками громадського життя та допомагає зберігати сталий розвиток громад. Вони можуть взяти участь у різних соціальних кампаніях, які розповідають про захист довкілля, боротьбу з булінгом, поділи у сім'ї, інформаційні війни, волонтерську допомогу, тощо. Інтернет допомагає їм зрозуміти різноманітність світу та знаходити своє місце у суспільстві через різноманітні взаємодії з іншими людьми. Для підлітків та старшокласників ІТ-індустрія впливає на творчість через гру у онлайні, спілкування в соцмережах, пошук інновацій та участь у творчих проектах. Це стає популярним креативним трендом серед них [8, с.150].

Основна мета використання цифрового простору для підлітків та старшокласників полягає в тому, щоб вони навчилися працювати в команді та спілкуватися в онлайн-середовищі. Це дозволить їм бути впевненими в собі, виразно висловлювати свої думки та впливати на групові рішення. Колективна робота також сформує навички критичного мислення, адекватної критики та

взаємодії зі всіма учасниками команди, а також допоможе розвинути соціальні навички, використовуючи різноманітні онлайн-платформи.

Доступ до цифрових ресурсів допомагає підліткам краще спілкуватися зі своїми однолітками та партнерами з інших країн, без бар'єрів для мови, національності чи культури. Зберігаючи культурні цінності та національну ідентичність [21, с.192].

Важливо, як впливає цифровий простір на підлітків та старшокласників, адже вони формують своє ставлення до себе, інтересів, моральних уявлень та соціальних установок. Для цього їм потрібно спілкуватися з ровесниками, розуміти їх та підтримувати. Таким чином вони можуть навчитися корисним навичкам, таким як толерантність, емпатія, правдивість та доброзичливість, а також використовувати гаджети та цифрове середовище для розвитку здатності самостійно робити вибір та нести за це відповідальність. Важливо також розвивати навички взаємного спілкування та вміння реагувати на реакції інших людей на їхні повідомлення.

1.3. Професійні та цифрові компетентності педагога

Молода людина, яка прагне до плідної ефективної роботи у навчальних закладах, повинна впродовж студентських років дуже ретельно ставитися до формування власної цифрової компетентності. Інформаційно-комунікаційна, професійна цифрова компетентність сучасного вчителя набувають особливого значення в умовах нових викликів, що встають перед освітою, особливо з урахування дистанційного навчання та впливу штучного інтелекту.

Цифрова компетентність – це одна з нових концепцій, яка описує навички, пов'язані з інформаційно-комунікаційними технологіями. В останні роки кілька термінів застосовувалися для опису навичок та умінь використання цифрових технологій, таких як «навички ІКТ», «навички роботи з технологіями», «навички інформаційних технологій», «навички 21 століття»,

«інформаційна грамотність», «цифрова грамотність» та «цифрові навички». Ці терміни також часто використовуються як синоніми, наприклад, «цифрова компетентність» та «цифрова грамотність» [28, с.80].

Цифрова компетентність педагога – це здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати дані та оперувати ними відповідно до власних потреб і вимог сучасного цифрового суспільства. Цифрова компетентність педагога має надпредметний, загальнонауковий характер.

Цифрову компетентність учителя можна визначити як здатність учителя ефективно та результативно використовувати інструменти цифрових технологій для покращення викладання та навчання. Це включає знання, навички та ставлення, необхідні для ефективної інтеграції технологій у практику викладання, а також уміння використовувати цифрові технології для спілкування, співпраці та професійного розвитку. Викладачі з сильною цифровою компетентністю можуть залучати й мотивувати учнів, сприяти навчанню на основі запитів і надавати персоналізований досвід навчання. Високий рівень цифрової компетентності також може допомогти вчителям бути в курсі технологічних досягнень і тенденцій, а також підтримати їх у розробці інноваційних методів навчання [18].

Структура цифрової компетентності може бути представлена складовими, що враховують особливості професійно-педагогічної діяльності: мотиваційно-особистісним, когнітивним, діяльнісним та рефлексивно-оцінним [31, с. 295].

Мотиваційно-особистісний компонент цифрової професійної компетенції педагога в сучасних умовах представляє особливий інтерес, тому що відображає усвідомлену потребу особистості у застосуванні цифрових технологій у професійній діяльності. Мотиви поділяються на дві загальні категорії. До першої категорії належить сама навчальна діяльність та процес її виконання (пізнавальні інтереси, оволодіння новими знаннями, вміннями, навичками). Друга пов'язана з потребою у спілкуванні, в оцінці та схвалення зворотного зв'язку. Таким чином, мотиваційний компонент цифровий професійної компетентності можна визначити як суму внутрішніх та зовнішніх

мотивів до своєї майбутньої професійної діяльності, що характеризується прагненням майбутнього вчителя до застосування цифрових технологій, бажанням самовдосконалюватись у цій сфері, формуванням внутрішнього прагнення до досягнення успіху під час вирішення нестандартних завдань.

Когнітивна складова у професійній діяльності педагога відзначається як наявність актуальних інтегрованих знань, здатність до їхнього постійного вдосконалення, готовність до творчої активності, володіння гнучкістю та критичністю мислення, здатність до аналізу професійної ситуації та рефлексії. Когнітивна складова професійної діяльності педагога – це готовність до постійного підвищення свого освітнього рівня, потреба в актуалізації та реалізації особистісного потенціалу, здатність самостійно набувати нових знань і вмінь, прагнень. Когнітивний компонент цифрової професійної компетентності як сукупність теоретичних знань, умінь і навичок майбутнього вчителя, яка включає здатність і готовність до оволодіння базовими та спеціальними знаннями, вміннями та навичками в галузі цифрових технологій для ефективного побудови педагогічного процесу із застосуванням цифрових засобів навчання, у тому числі навички побудови процесу цифрової комунікації між учасниками навчального процесу, професійні можливості та мислення, застосування індивідуального педагогічного стилю під час вирішення професійних завдань, знання особливостей «цифрового покоління» та підходів до їх навчання та виховання.

Діяльнісна складова полягає в практичному втіленні професійно-педагогічних знань майбутнього вчителя, його інтелектуальних, пізнавальних, технічних, конструкторських та технологічних умінь; необхідних навичок для ефективного впровадження цифрових технологій в освітній процес, для обґрунтованого вибору цифрового контенту, забезпечення цифрової безпеки та медико-санітарних норм та правил використання цифрових пристроїв; у оволодінні навичками створення власного цифрового контенту; у придбанні умінь організації комунікації між учасниками освітнього процесу та ін.

Рефлексивно-оцінна складова цифрової професійної компетентності

включає здатність до аналізу та самоаналізу виконуваної діяльності, узгодження цілей, способів та отриманих результатів, усвідомлення свого стилю діяльності, готовність до його творчої зміни, готовність до самовдосконалення та саморозвитку, вміння та навички самоконтролю, саморегуляції, самосвідомості та самореалізації. Здатність педагога до рефлексії багато в чому визначає успішність його професійних дій у нових для нього умовах.

Особливе значення набувають професійні та цифрові компетентності, які треба формувати та розвивати під час зустрічі з негативними впливами мережі Інтернет та соціальних мереж, зокрема з кібербулінгом. До таких компетентностей відносяться:

- знання цифрових технологій та вміння визначати потенційні джерела кіберзалякування. Це включає в себе здатність розпізнавати різні типи агресивних дій в Інтернеті та розуміння того, наскільки студенти вразливі до них.

- вчителі повинні мати можливість створити безпечне та сприятливе середовище для своїх учнів, де кіберзалякування не допускається. Це означає можливість встановити чіткі правила та вказівки щодо поведінки в Інтернеті та вміти ефективно донести їх до студентів.

- вчителі повинні мати можливість швидко й ефективно реагувати на випадки кібербулінгу. Це включає здатність виявляти випадки кіберзалякування та втручатися в них, а також мати навички надання підтримки та консультацій учням, які постраждали від цього [27, с.211-213]. Нарешті, вчителі повинні мати сильні комунікативні навички, як цифрові, так і міжособистісні. Це включає в себе здатність спілкуватися з батьками та іншими зацікавленими сторонами, а також здатність будувати позитивні стосунки з учнями та створювати відкриті та підтримувальні канали спілкування.

РОЗДІЛ 2

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЯВИЩА КІБЕРБУЛІНГУ

2.1. Визначення кібербулінгу

Кібербулінг – одна з форм переслідування, цькування, залякування, насильства над підлітками та дітей молодшого віку за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, а саме Інтернету та різного роду гаджетів. Термін «кібербулінг» («cyberbullying») складається з двох слів. Якщо перша частина зрозуміла, то друга частина назви походить від англійського слова «бик» («bull»). Звідси походять всі істотно споріднені значення: агресивно атакувати, придиратися, провокувати, тероризувати, приставати, отруювати і т. ін.

Слід докладно проаналізувати таку складову агресивної поведінки як насильство. Навколо феномена насильства існує багато суперечливих суджень, тому досі немає загальновизнаного визначення так само, як у випадку з агресією.

Вчені часто розглядають насильство, як частину агресії, інколи ж ці поняття виступають як синоніми в роботах наукових діячів. Н. Найдьонова дає таке визначення насильству – це цілеспрямоване застосування сили чи влади, спрямоване він або інших, результатом у разі є фізичний чи психологічний збиток [24, с. 27]. Таке визначення фактично прирівнює поняття агресії та насильства. Деякі дослідники порівнюють поняття «агресія» та «конфлікт». Наприклад, А. Гуггенбюль визначає насильство як форму з'ясування відносин двох сторін в агресивному вигляді [33].

Ряд дослідників пишуть про те, що насильство – це пряма фізична дія, результатом якої є заподіяння зовнішньої шкоди. Виходячи з цього, К. Абаслямова та О. Луценко визначають насильство як «навмисне заподіяння шкоди іншому» [1, с. 135], а О. Блискун як «фізичне знищення іншої

людини» [4, с. 154].

Іноді насильство співвідносять із жорстокістю – рисою особистості. Ю. Бойко-Бузиль визначає насильство, як осмислене та навмисне заподіяння страждань та насильства іншим людям з метою самої дії чи інших дій, або з метою загрози [6, с. 127].

Багато дослідників розглядають агресію та насильство як синонімічні поняття. Р. Мей зазначила, що насильство та агресія пов'язані між собою у суспільній свідомості [9, с. 127]. Насильницький акт є наслідком агресивних дій. Але є деякі риси, характерні для поняття насильство і відмінні від агресії.

Агресивні дії набувають форми насильства, коли стають суб'єктивно негативними, тобто. засуджуваними у цьому суспільстві, незаконними та аморальними. К. Гордієнко пише: «Головне — помста і жертва, а не справедливість і відповідальність. Тому насильство завжди залишається невпізнаним» [10, с. 148].

В. Філіппова та В. Філіппова, визначають насильство як довільну, необґрунтовану, негативно агресивну дію, яка не повинна повторюватися, оскільки негативно позначається на об'єкті насильства [33]. С. Стельмах зазначає, що іншою відмінною рисою насильства є такий її критерій, як «примус», коли за соціальної взаємодії дії одного суб'єкта є суперечливими устремлінням іншого суб'єкта і виникає недобровільна взаємодія [31, с. 195].

Інакше кажучи, коли суб'єкт при взаємодії різними шляхами усвідомлено змушує об'єкт робити щось проти його волі, установок і устремлінь, і така дія оцінюється як недобровільне, виникає феномен насильства.

К. Плутицька пише про те, що суб'єктами та об'єктами, як агресії, так і насильства можуть бути не лише окремі особистості, а й група людей [28, с. 78]. Коли людина долучається до тій чи іншій групі, він співвідносить свої претензії з претензіями членів групи, в такий спосіб, переводить свої інтереси з індивідуальних у колективні.

Таким чином, насильство та агресія - це дві сторони одного явища, які існують нерозривно, як біологічна та соціальна сторона. Відмінність полягає в

тому, що агресія має природне походження, як інстинкт, але згодом набуває осмисленого характеру відповідно до об'єктивної та ціннісної сторони такої поведінки. Насильство ж є соціальним поняттям і має негативний характер за своєю суттю, оскільки веде до страждання, руйнування та позбавлення [17].

Розглянувши аспект агресивної поведінки – насильство, перейдемо до більш конкретного явища, а саме шкільне цькування, яке інакше називають терміном булінг.

Українська дослідниця Л. Найдьонова надає таке визначення кібербулінгу: «кібербулінг (віртуальне знущання) – це новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використання інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо» [24, с.93].

Аналітик правозахисного департаменту «Docudays UA» Богдан Мойса надає таке визначення кібербулінгу: «кібербулінг – агресивний, навмисний акт, учинений однією особою або групою осіб з використанням електронних форм стосовно жертви, якій важко захистити себе. Зазвичай здійснюється неодноразово за певний період часу та характеризується нерівністю сил. Кібербулінг може включати поширення слухів, розміщення неправдивої інформації або неприємних повідомлень, коментарів чи фотографій, які принижують, а також виключення будь-кого з онлайн-мереж чи комунікацій» [26, с.112].

Відповідно до думки американських дослідників, кібербулінг визначається як «залякування, яке відбувається через цифрові пристрої, такі як мобільні телефони, комп'ютери та планшети» [19, с.211]. Або як «...тип знущань, які здійснюються в Інтернеті, через текстові повідомлення чи електронні листи. Кібербулінг може бути таким же шкідливим, як і звичайне знущання, а іноді може бути навіть гіршим, оскільки воно може здійснюватися анонімно, а залякування може бути наступним будь-де ви онлайн» [20, с.171].

Американські дослідниці Робін Ковальські, С'юзан Лімбер і Патріція Агатстон, на дослідження яких ми переважно спираємося в цій сфері, виділили

вісім типів поведінки, характерних для кібербулінгу [34, с.27]:

1. Перепалки, або флеймінг (від англ. flaming – пекучий, гарячий, полум'яний) – обмін короткими гнівними і запальними репліками між двома чи більше учасниками, використовуючи комунікаційні технології. Частіше за все розгортається в «публічних» місцях Інтернету, на чатах, форумах, дискусійних групах, інколи перетворюється в затяжну війну (холіво – від англ. – свята війна). На перший погляд, флеймінг – це боротьба між рівними, але в певних умовах вона теж може перетворитися на нерівноправний психологічний терор. Так, неочікуваний випад може привести жертву до сильних емоційних переживань, особливо на тому відтинку часу, коли вона не знає, хто серед учасників яку займе позицію, наскільки її позиція буде підтримана значущими учасниками.

2. Нападки, постійні виснажливі атаки (англ. harassment) – найчастіше це залучення повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву (наприклад, сотні СМС-повідомлень на мобільний телефон, постійні дзвінки) з перевантаженням персональних каналів комунікації. На відміну від перепалки, нападки більш тривалі і односторонні. В чатах чи на форумах (місця розмов у інтернеті) нападки теж трапляються, в онлайн-іграх нападки найчастіше використовують грифери (grieffers) – гравці, які за мету ставлять не перемогу в певній грі, а заподіяння шкоди в інших учасників внаслідок руйнації гри. Близьке до цього поняття троллінгу (trolling) – підловлювання, своєрідного полювання (риболовлі, з якою первинно було пов'язане це слово) на емоції іншої людини. Нині вже з'явилися навіть професійні «тролі», робочий день яких складається з писання коментарів, спрямованих на провокування негативних емоцій (образи, гніву, обурення), що змінює стан людини і робить її більш вразливою для подальшого інформаційного вторгнення. В нападах головне – не зміст інформації, а те, наскільки сильну емоцію можна викликати, щоб вивести людину із рівноваги, нанести їй шкоду.

3. Обмовлення, зведення наклепів (denigration) – розповсюдження чуток, принизливої неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Це можуть бути і текстові повідомлення і фото, і пісні, які

змальовують жертву в шкідливій інколи сексуальній манері. Жертвами можуть ставати не тільки окремі підлітки, трапляється розсилка списків (наприклад, «хто є хто», або «хто з ким спить» в класі, школі), створюються спеціальні «книги для критики» (slambooks), в яких розміщуються жарти про однокласників, де також можуть розміщуватись наклепи, перетворюючи гумор на техніку «списку групи ненависті», з якого вибираються мішені для тренування власної злости, зливання роздратування, переносу агресії тощо. 4

4. Самозванство, втілення в певну особу (impersonation) – переслідуюч позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль доступу до її аккаунту в соціальних мережах, блогу, пошти, системи миттєвих повідомлень тощо, а потім здійснює негативну комунікацію. Організація «хвилі зворотних зв'язків» відбувається, коли з адреси жертви без її відому відправляються ганебні провокаційні листи її друзям і близьким за адресною книгою, а потім розгублена жертва не очікувано отримує цілий шквал гнівних відповідей. Особливо небезпечним є використання імперсоналізації проти людей, включених до «списку груп ненависті», адже наражає на реальну небезпеку їхнє життя.

5. Ошуканство, видурювання конфіденційної інформації та її розповсюдження (outing&trickery) - отримання персональної інформації в міжособовій комунікації і передача її (текстів, фото, відео) в публічну зону Інтернету або поштою тим, кому вона не призначалась.

6. Відчуження (остракізм), ізоляція. Будь-якій людині, особливо в дитинстві, притаманно сприймати себе або в якійсь групі, або поза нею. Бажання бути включеним у групу виступає мотивом багатьох вчинків дитини і особливо підлітка. Виключення із групи сприймається як соціальна смерть. Чим в більшій мірі людина виключається із взаємодії, наприклад, в грі, тим гірше вона себе почуває і тим більше падає її самооцінка. У віртуальному середовищі виключення також наражає на серйозні емоційні негаразди, аж до повного емоційного руйнування дитини. Онлайн-відчуження можливе в будь-яких типах середовищ, де використовується захист паролями, формується список

небажаної пошти або список друзів. Потрапити з друзів у «забанені» (виключення зі списку друзів) дуже дошкуляє дитині. Кібер-остракізм проявляється також через відсутність швидкої відповіді на миттєві повідомлення чи електронні листи.

7. Кіберпереслідування – це дії з прихованого вистежування переслідуваних і тих, хто «тиняється без» діла поруч. Зазвичай зроблені нишком, анонімно, з метою організації злочинних дій на кшталт спроб зґвалтування, фізичного насильства, побиття. Відстежуючи через Інтернет небережних користувачів, злочинець отримує інформацію про час, місце і всі необхідні умови здійснення майбутнього нападу.

8. Хепіслепінг(від англ. happyslapping – щасливе ляскання) – відносно новий вид кібербулінгу, який починався в англійському метро, де підлітки прогулюючись пероном раптом ляскали один одного, в той час як інший учасник знімав цю дію на мобільну камеру. У подальшому за будь-якими відеороликами, в яких записано реальні напади, закріпилась назва хепіслепінг. Відеоролики нападів з метою гвалтування чи його імітації інколи ще називають хоппінг – наскок (особливо поширений в США). Ці відеоролики розміщують в Інтернеті, де його можуть продивлятися тисячі людей, зазвичай без жодної згоди жертви. Інша форма хепіслепінгу – це передавання сюжетів мобільними телефонами.

Ознаки і симптоми кібербулінгу можуть варіюватися в залежності від особистості і контексту ситуації, але ось деякі загальні показники того, що молода людина може відчувати кібербулінг[23, с.54]:

- приходять додому з порваними, пошкодженими чи загубленими частинами одягу, книжок чи інших предметів, які їй належать;
- має неочікувані поранення, синці, подряпини;
- має мало друзів, або зовсім їх не має;
- здається, що боїться збиратися і йти до школи і повертатися, сідати в автобус, брати участь в організованих формах активності однолітків (клуби тощо);

- обирає довгий нелогічний шлях, коли іде зі школи додому;
- втрачає інтерес до шкільної роботи, або починає її робити наваго гірше, ніж зазвичай;
- виглядає пригніченою, сумною, заплаканою, не має настрою, коли приходить додому;
- часто жаліється на головний біль, болі в шлунку, інші фізичні негаразди;
- тривожно спить і часто сняться погані сни;
- втрачає апетит,
- проявляє тривогу і низьку самооцінку.

Як стверджує Л. Найдьонова: «Нажаль, детальних спеціалізованих систематичних всеукраїнських досліджень, які дали б змогу кількісно оцінити масштаби явища і потенційну небезпеку кібербулінгу в Україні досі не проводиться. Проте точно відомо, що Інтернет-бум набирає обертів» [23, с.72]. Водночас вона вважає, що спостереження фахівців Інституту соціальних та політичних досліджень, базуючись на бесідах із київськими підлітками дають змогу підтвердити наявність більшості описаних типів поведінки, які узагальнюються поняттям кібербулінгу, в їхньому досвіді чи уявленнях (школярі не стикались, наприклад, з реальним кібер-переслідуванням, але мають про нього уявлення). Останній вид поведінки - хеппіслепінг, який додався до переліку зовсім нещодавно, теж присутній в досвіді, хоча і рідко називається цим терміном [33].

У психолого-педагогічній літературі існує багато концептуальних підходів до розуміння кібербулінгу як психосоціального явища. Але аналізуючи функціональні характеристики цієї структури, всі вчені підкреслюють кібербулінг як неуспішну соціальну взаємодію в кіберпросторі. Як стійка взаємодія між кібер – злочинністю та кібервіктимністю студентів, насилля в Інтернеті може існувати на різних рівнях соціального буття (сім'я, однолітки, викладачі), постійно впливаючи один на одного [69]. У певному сенсі зазначені труднощі такої взаємодії вирішуються при побудові заснованої на концепціях і

парадигмах сучасної теорії сінергетики гомеостатичної, тобто стійкої моделі віктимогенного конфлікту. У роботі В. Тулякова визначено модель через діаду «злочинність - кримінальна віктимність» як форму прояву найбільш загальної системи «негативний соціальний процес - віктимність»; як відкриту гомеостатичну систему, що обмінюється один з одним і з середовищем речовинами, інформацією та енергією. Така модель, заснована на ідеях українських конфліктологів, відображає сутність багатосторонньої, різнорівневої взаємодії віктимності та негативних соціальних явищ (злочинності) на різних рівнях буття [3, с.155]. Стійкі взаємодії між злочинністю та віктимністю, постійно впливають один на одного, визначають форми своїх майбутніх проявів та взаємодію, і перебувають у безперервному конфлікті. Аналізуючи конфліктні тенденції автором виділені такі рівні, які демонструють самоорганізованість системи:

- 1) соціальний, матеріальний (агресія, пригнічення/безпека, самозбереження);
- 2) психологічний, енергетичний (індивідуалізм/взаємодопомога);
- 3) соціонормативний, інформативно-регулятивний (антиправо/право).

Таким чином, залежність віктимності від злочинності, що визначаються складною каузальною взаємодією соціальних систем та процесів на мікрорівні (впливу минулого віктимного досвіду та ролі; процес соціального становлення особистості злочинця) та на макрорівні (підвищення злочинності через зниження діяльності органів соціального контролю, пов'язаної з віктимними реакціями суспільства на злочинність) [2, с.71].

У моделі взаємозв'язку феноменів аутсайдерства та агресії Г. Забрянського, автор вважає аутсайдерів основним механізмом формування асоціальної молоді та молодіжних груп через те, що їх периферійне місце проживання обмежує задоволення соціальних потреб. У його моделі визначено, що можливості задоволення або незадоволення потреби в самоповазі призводять до невиконання соціальних обов'язків, порушення прийнятих в суспільстві стандартів поведінки, аморальної поведінки, правопорушення,

агресії через такі послідовні структурні компоненти, як: розшарування молоді; занижена самооцінка; відчуття непотрібності; аутсайдерство конфлікту з сім'єю, педагогами, однолітками; пошук неофіційних груп, які надають можливість самоствердження; опанування засобів самоствердження, які надаються групою. Дану модель можна взяти до уваги для розуміння механізму формування асоціальної молоді та, в подальшому, для її використання й модифікування основних компонентів, щодо кіберагресорів серед студентської молоді юнацького віку [4, с.155]. Для побудови моделі кібербулінгу студентської молоді визначимо та роаналізуємо вже наявні моделі віктимності та агресивності. Група ноземних авторів, С. Barlett, D. Gentile, сформулювали модель BGCM (Barlett and Gentile Cyberbullying Model) [14] – теоретичну модель кіберзалякування, яка описується як початкова кібератака, що може призвести до подальшого продовження кіберзалякування через процеси навчання [14], а також враховує ряд важливих чинників кібербулінгу: анонімність у віртуальному просторі; визнання того, що фізична перевага не надає якихось переваг в онлайн-середовищі. Однак, модель занадто спрощує феномен кібербулінгу, не враховує поняття віктимізації, ігнорує особистісні характеристики підлітків та конкретні зовнішні умови (вплив батьків, використання технологій, класифікацію шкіл залежно від політики щодо кібербулінгу). Крім того, модель показує різний ступінь надійності, недостатню пробованість у крос-культурному контексті та у поєднанні з іншими методиками (О. Дейнека, Л. Духаніна, О. Максименко).

Обґрунтовуючи дану модель О. Дейнека, Л. Духаніна та О. Максименко у своїй роботі називають такі чинники пояснення феномену кібербулінгу, як: а) схильність дитини до агресії (наприклад, нестабільність, моральна розбещеність тощо); б) попередній досвід із знущаннями (екологічні стресори); в) стримуючі чинники, пов'язані з кіберпростором (наприклад, сила віртуального ефекту розгальмовування та технологічна ефективність); г) батьківські чинники (наприклад, стосунки з батьками, моніторинг технологій взаємодії) [28, с.79].

Доповнюючи попередні дослідження, автори розглянули кібербулінг серед підлітків (9-16 років) на різних рівнях соціально-екологічної системи:

1) особистісному (демографічні, психологічні чинники, користування Інтернетом, навички роботи у кіберпросторі, онлайн та оффлайн ризики);

2) соціального середовища (соціальне походження, родинний чинник, посередництво у використанні Інтернету, соціальна підтримка);

3) культурному рівнях (економічні, соціальні, освітні, правові, політичні системи, які можуть викликати непрямий вплив на осіб та інші рівні екологічної системи; наприклад, культурні норми та погляди). Результати для кожного рівня були узагальнені в залежності від ризиків кібербулінгу (віктимізації або здійснення злочину) та реакції на кібервіктимізації (подолання або шкода від кібербулінгу).

Резюмуючи соціально-екологічну модель, можна відзначити, що вона пояснює вчинення булінгу як результат динамічної складної взаємодії між індивідом та його соціальним оточенням у різних середовищах (кіберпросторі) [28, с.79].

Керуючись цією моделлю, опитування EU Kids Online охопило змінні на рівні особистості, їхніх батьків, однолітків та вчителів, а результати опитування дозволили пов'язати отримані дані з даними рівня країни, що додатково охоплюють культурний рівень соціально-екологічної системи, використовуючи країну як критерій кібербулінгу.

Наступний динамічний соціально-когнітивний підхід до розуміння кібербулінгу лежить через модель загальної агресії GAM (General Aggression Model) С. Anderson та В. Bushman. У роботі зазначений вплив індивідуальних чинників школярів у синтезі із ситуаційними (наприклад, присутність сторонніх осіб, соціально- психологічний клімат у школі та ін.). GAM містить три основні блоки (кластери) даних: входи (ситуаційні та особистісні чинники); маршрути (пізнання / когніції, афект і збудження); результати (оцінювання і прийняття рішення; обдумані дії або імпульсивні дії; соціальна взаємодія). Проте, тестування цієї моделі М. Savage та R. Tokunaga показало складніший і

динамічніший взаємозв'язок між вищезгаданими чинниками при вивченні кібербулінгу [35].

Тобто, виявлений високий ризик кібербулінгу між двома групами осіб, які мають: 1) високу оцінку Інтернет-спільноти, високий рівень самоефективності та соціальних навичок, низький рівень вербальної агресії; 2) низький рівень соціальних навичок, високий рівень вербальної агресивності, висока оцінка Інтернет-спільноти, високий рівень самоефективності [35].

Слід зазначити, що ні одна із зазначених моделей не визначає узагальнену модель кібербулінгу, що враховує вплив соціально-психологічних чинників через призму індивідуально-психологічних особливостей при виникненні насильницької взаємодії у віртуальному просторі, відповідно до активних її ролей (кібербулер, кібер-жертви) та структури (компоненти, показники).

2.2. Фактори виникнення кібербулінгу

З проблемами кібербулінгу в закладах освіти стикаються в усьому світі. Проте, оцінити точну поширеність кібербулінгу дуже важко, оскільки багато випадків залишаються незафіксованими. Однак ось деякі статистичні дані, засновані на дослідженнях, проведених в різних регіонах світу. Зокрема, у США дослідження показало, що 59% підлітків зазнали кібербулінгу або онлайн-домагань. В країнах ЄС дослідження показало, що 12% підлітків пережили кібербулінг. В Австралії згідно з опитуванням 20% молодих людей повідомили про те, що у минулому році вони були піддані кіберзлочиннам. В Азії дослідження показали, що 70% корейських учнів початкової та середньої школи відчували кібербулінг. В Африці дослідження показало, що 13% південноафриканських підлітків зазнали кібербулінгу [31, с.294].

Проблема кібербулінгу є винятком і в Україні. Це підтверджують не тільки окремі випадки, але й результати досліджень. За даними опитування «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України» 2018 року, серед

дітей та підлітків віком від 10 до 17 років жертвами образ, принижень чи знущань визнали себе 37,9 % серед усіх респондентів, а 35 % відповіли, що самі брали участь у образах, приниженні або знущанні з інших [32, с.22].

За даними, наведеними «Ла Страда-Україна», із 40 072 дзвінків, що надійшли на гарячу телефонну лінію за 2017-2018 роки, 13381 стосувались небезпеки дітей в Інтернеті (11 581 віддітей, 1800 від дорослих). Зокрема, звернення стосувались: 3095 – комп'ютерна та інтернет-залежність, 2845 – секстинг, 1632 – троллінг, 1385 – грумінг, 1230 – мобінг, 1220 – фішинг, 925 – кібербулінг, 924 – смертельніквести в мережі, 125 – кардинг.

Цінним джерелом щодо позиції дітей та молоді, зокрема питань кібербулінгу, є молодіжний проект U-Report - швидкі опитування через СМС та Твітер, - ініційований ЮНІСЕФ. Не будучи репрезентативним, U-Report все-таки дає можливість простежити певні тенденції вразливості дітей до загроз цифрового середовища. Так, у липні 2016 в межах проекту проводилось опитування за темою «Кібербулінг». Згідно з дослідженням, 30% респондентів з 3836, які відповіли на питання проявів кібербулінгу, стикнулися з плітками та брехнею, 19% зазнавали прямих образ, фото 7% поширювали без їхньої згоди.

Водночас 44% з такими випадками не стикалися. Реакцією на кібербулінг стало блокування булера – 49% опитаних, розповісти про ситуацію іншим вирішили 30%. Ще 4% повідомили провайдерів. Водночас 49% респондентів порадили б своїм друзям, що потрапили в цю ситуацію, краще її зігнорувати [22, с.245].

Буллінг – це поведінка як така, а форма взаємодії, у якій проявляються різні типи поведінки, і хоча має структуру характерну для конфлікту, але має специфічними рисами.

У підлітковому віці будь-яке порушення процесу спілкування переживається дуже важко і позначається розвитку особистості, оскільки у віці провідною діяльністю є інтимно-особистісне спілкування з однолітками у процесі виконання колективної діяльності. І. Сідорук зазначає, що з виконанні колективної діяльності в підлітків виникає бажання стати суспільно значимим і

брати участь у суспільно необхідній роботі [29, с. 170]. Дитина вчиться вибудовувати спілкування у різних колективах з урахуванням прийнятих норм взаємовідносин цього колективу, навчається рефлексії власної поведінки та вміння оцінювати можливості свого «Я» [29, с. 171]. Сприйнятливність до засвоєння норм, цінностей та способів поведінки є специфічною особливістю соціальної активності підлітка. Ю. Бохонкова зазначає, що підліткам притаманні прагнення знайти найкращого друга; потреба зайняти гідне становище у групі однолітків та сім'ї; прагнення уникнути ізоляції у групі [7, с. 54]. Булінг може бути способом, який використовують підлітки для того, щоб зайняти бажану соціальну позицію. Період підліткового віку характеризується індивідуалізацією підлітка. Підліток шукає засоби та способи для позначення своєї індивідуальності. З іншого боку, Є. Файштейн зазначив, що для сучасних підлітків характерним є прояв агресивності, грубості, жорсткості та цинізму. Тоді як за цим ховаються глибинні переживання дитини – самотність, страх, невпевненість, а також – егоїзм, інфантилізм та духовна спустошеність [14].

Таким чином, підлітковий вік є найімовірнішим для виникнення булінгу, а також саме в цей період наслідки булінгу є найбільш негативними. В. Мельничук виділяє такі основні фактори виникнення булінгу: 1. Індивідуальні – агресія (девіантна поведінка), віктимність, конформність; 2. Групові – несформована ціннісно-орієнтаційна єдність групи, низька згуртованість і відсутність самовизначення особистості групи, несприятливий соціально-психологічний клімат [2, с.89].

Види девіантного поведінки, які у булінгу (агресивне, віктимне, конформне), створюють передумови виникнення їх у групі. Підліток у ситуації булінгу може зайняти позицію жертви, кривдника чи спостерігача залежно від виду девіантної поведінки. Буллер (агресор, кривдник) виявляє агресивну поведінку і має на меті досягнення високого статусу в групі, отримання матеріальних цінностей і послуг від жертви. Жертва виявляє віктимну поведінку і є об'єктом насильства з боку буллі, має на меті збереження

соціального статусу, який є задовільним для жертви та уникнення насильства. Свідок виявляє конформну поведінку, підкріплює та стимулює прояв насильницьких дій. I. Zuch пише про те, що свідки представлені в класі в більшості, вони спостерігають за інцидентами, знають про існування булінгу в групі, але не здійснюють жодних дій, крім спостереження, незважаючи на те, що вони можуть вважати дії булінгу правильними або неправильними [19, с. 211].

На індивідуальні чинники виникнення знущань у шкільництві впливають взаємовідносини дитини на сім'ї. Виділяються такі сімейні фактори, як відсутність довірчих відносин у дитини з батьками, відсутність взаємної підтримки, низький рівень згуртованості, соціально-психологічне неблагополуччя, спостереження дитини за насильницькими діями всередині сім'ї, низький рівень контролю за життям та здоров'ям дитини. Всі ці фактори позитивно впливають на становлення агресивних тенденцій у дитини та девіантної поведінки. Сімейні стосунки позначаються на тому, яку модель поведінки та міжособистісних взаємин приймає дитина. Так, дитина, яка дозволяє собі знущатися з дітей у школі, могла спостерігати насильство між батьками та насильство батьків стосовно себе чи братів і сестер. Ю. Бойко-Бузиль зазначає, що нерідко батьки вчать дітей відстоювати свої права в агресивній формі, пригнічуючи та домінуючи над іншими за будь-яку ціну [6, с. 126].

Також Ю. Бойко-Бузиль пише, що одним із факторів насильства в школі є жорсткі межі сім'ї, закритість від зовнішнього світу. У ситуації насильства діти із сімей, які мають широку мережу природної соціальної підтримки, часто не можуть розраховувати на допомогу родичів [6, с. 127].

Не менш важливий вплив на форми та види знущань у школі надають соціальні чинники. А. Гірник пише, що насильство у школі часто відображає ситуацію, пов'язану з насильством у суспільстві, а насильство у соціальній сфері пов'язане з політичними та соціально-економічними умовами, культурними нормами, традиціями та цінностями суспільства, законами та їх

дотриманням [9, с. 54].

А. Гірник виділяє такі соціальні фактори, що впливають на формування буллінгу в класі, як гендерні стереотипи, соціально-економічна нерівність та вплив засобів масової інформації [97, с. 75].

Гендерні стереотипи найчастіше впливають на сексуальний вид насильницьких дій, який більш розвинений серед старшокласників. Уявлення про перевагу та домінування чоловіків над жінками призводить до непрямих загроз - психологічного тиску, а в деяких випадках та примусу до сексуальних дій [9, с. 91].

В основі більшості випадків буллінгу в класі, заснованих на сексуальних знущаннях, лежить дійсна або передбачувана сексуальна орієнтація учня та/або гендерна ідентичність. Р. Хаарр зазначає, що часто хлопчики і дівчатка, які слабші за своїх однолітків, піддаються знущанням, якщо їхня поведінка чи зовнішній вигляд не відповідає «традиційному» уявленню про мужність по відношенню до хлопчиків або жіночність по відношенню до дівчаток [12].

Є. Каропа пише про інший вид знущань дітей з більш забезпечених сімей або з більш високим соціальним статусом над дітьми з незаможних сімей та менш забезпечених, в основі якого лежить соціально-економічна нерівність [17]. У цьому випадку може виникнути протилежне насильство, тобто маргіналізовані діти використовують фізичну агресію над іншими дітьми з метою самоствердження та відновлення соціальної справедливості.

Часто акти насильства відбуваються у школах, розташованих у соціально несприятливих районах чи районах із більш криміногенною обстановкою. Вченими давно відзначено вплив засобів на розвиток агресивної поведінки дітей і підлітків. Л. Славіна пише про те, що збільшення демонстрацій насильницьких дій у ЗМІ, кіно та рекламі, а також використання сюжетів насильницьких дій у комп'ютерних іграх впливає не лише на дітей, а й на дорослих [27, с. 111].

Т. Румянцева вважає передумовою до групових чинників розвитку буллінгу є середовищні чинники, які сприяють прояву поодиноких випадків

насильства у класі, а надалі їх систематичного характеру. Такими факторами є: стрес, викликаний навчанням та взаємовідносинами з однокласниками та вчителями; байдужість та низький рівень контролю з боку вчителів та батьків за ситуацією у класі; несприятливий соціально-психологічний клімат [30, с. 28].

Викладачі школи можуть провокувати прояв агресії у школі. І. Баєва вважає, що виділення вчителем когось із учнів та формування конкурентного середовища, а також застосування насильства чи психологічного тиску щодо учнів сприяє розвитку агресивної поведінки серед дітей [31, с. 295].

Складна та важка ситуація виникає тоді, коли керівництво та педагогічний склад намагаються не помічати та не вирішують проблему насильства у школі, покладаючи провину на жертву. І. Баєва пише, що в цьому випадку кривдник, відчуваючи свою безкарність, продовжує вчиняти агресивні дії, а потерпілий відчувається в ще більшому відчаї і відчуває безпорадність і безнадійність, що часто призводить до трагічного результату [31, с. 296].

Буллінг впливає на особливості взаємодії людей групи і її структуру. К. Лоренц відзначав зв'язок між структурою групи та насильством. К. Лоренц говорив про те, що кожен індивід знає хто сильніший, а хто слабший за нього самого, тому він схильний відступати перед сильним, і очікує, що слабкий відступить перед ним [26, с. 124].

О. Мальцева зазначає що, якщо в групі немає здорового ядра, яким не займаються у виховному відношенні і учні представлені самі собі, то в групі панує антипатія, цькування слабкого та жорстокість, тому що кожен хоче досягти своєї мети за рахунок інших членів групи [21, с. 191].

Т. Райфшнайдер зазначив, що основою неформальної структури у класі може стати буллінг-структура, а також основою всіх взаємовідносин у групі, якщо відсутня формальна структура або вона мінімально впливає на взаємини учнів [70, с. 47].

Біля агресора, який намагається самоствердитися за допомогою фізичної сили, збираються прихильники, таким чином формується група, яка складається

з кривдника та його послідовників. Ж. Семлен писав, що якщо не припиняти первинні прояви насильства суворо і рішуче, то ініціатор переконується у своїй безкарності, що позначається на його авторитеті серед прихильників, група кривдників зміцнюється [34, с. 28].

Невтручання та байдужість спостерігачів і вчителів у процес знущань з дитини сприяє частому повторенню агресивної поведінки кривдника, і потерпілий втрачає здатність чинити опір. Знущання та утиски стають нормою у цій групі. Потерпілий набуває закріпленого статусу жертви. Спостерігачі звикають до знущань над учнем і починають звинувачувати його в ситуації, що склалася. М. Решетніков зазначає, що жертва починає вірити і звинувачувати себе у знущаннях над собою, він уже не може впоратися із ситуацією самостійно і відчувається наляканим та пригніченим [30, с. 67].

Постраждалий учень починає пропускати уроки, щоб уникнути зустрічі з кривдниками та травматизації, він доведений до крайнього ступеня розпачу та відчувається самотнім.

Таким чином, причинами виникнення буллінгу можуть бути як індивідуальні, так і групові фактори, а їх сукупність призводить до утворення булінг-структури, яка може стати основою взаємин у класі. Жоден з чинників окремо неспроможний пояснити, чому один учень виявляє жорстокість, а інший не виявляє або чому в одній школі більше випадків буллінгу, а в іншій менше. Булінг – це результат складної взаємодії всіх факторів, що впливають на його становлення в освітній установі. Важливий крок на шляху до запобігання буллінгу – це осмислення того, як усі фактори в сукупності виявляються у конкретній школі.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ КІБЕРБУЛІНГУ

3.1. Сучасний стан підготовки майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії кібербулінгу

Визначення сучасного стану підготовки майбутніх педагогів до попередження та протидії булінгу потребує уточнення поняття «вміння майбутніх педагогів попереджати та протидіяти булінгу», обґрунтування рівнів означених умінь та діагностичного інструментарію для їх визначення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що термін «уміння», яке є одним із ключових у цілепокладанні навчальної діяльності та характеризує її результативність, різними дослідниками трактується неоднозначно. Серед багатьох дефініцій, зафіксованих у науковій психолого-педагогічній літературі, виділимо кілька основних підходів до визначення поняття «вміння».

К. Гордієнко в Українському педагогічному словнику визначає вміння як «здатність належно виконувати певні дії, засновані на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок» [11, с.183]. У психологічному словнику зазначається, що «сформоване уміння може стати властивістю особистості й умовою набуття нових знань, умінь і навичок, тобто показником інтелектуального розвитку особистості».

Філософський словник трактує поняття «вміння» як «сплав навичок та знань, що визначає чіткість виконання будь-якої діяльності, і вважається засобом застосування засвоєних знань на практиці, це значно складніше утворення освіти, ніж навички або знання, взяті окремо» [31, с.297].

У «Енциклопедії освіти» відзначається, що «вміння - це можливість

ефективно виконувати дії відповідно до цілей й умов, за яких доводиться діяти... Надбані людиною вміння не лише визначають якість її діяльності та збагачують її досвід, але й можуть стати свідченням рівня загального розумового розвитку людини... Легкість і швидкість оволодіння вміннями свідчать про високий рівень здібностей людини». М. Фадеева зазначає, що вміння є засвоєним досвідом здійснення різних способів діяльності, що забезпечуються сукупністю набутих знань і навичок [32, с.25].

Отже різноманітні підходи до тлумачення терміну «вміння» базуються на спільному розумінні того, що це утворення є складним процесом, в якому формуються і закріплюються асоціації між завданнями та знаннями, що необхідні для виконання цих завдань.

Таким чином, у наведених вище визначеннях дефініції «вміння», як важливого елементу освітньої функції навчання, є високий рівень їх усвідомленості й узагальненості, творчий характер і спрямованість на досягнення певних цілей і розв'язання задач. Завдяки цьому і на відміну від стереотипної дії навичок, вміння забезпечують здатність вирішувати поставлені завдання в умовах, які зазнають постійних змін, що відповідає творчо-дослідницькому характеру вмінь, оскільки вони завжди являють собою складний комплекс розумових і практичних дій. Уміння передбачає усвідомлення мети, умов її досягнення, формулювання завдань діяльності, планування і вибір способів виконання дій, що необхідні для досягнення певних цілей, контроль і самоконтроль за процесом діяльності тощо; включає в себе не лише інтелектуальні якості особистості, а також вольові, емоційні характеристики і наявність установки на вирішення поставленої задачі.

Отже в результаті ознайомлення з висновками теоретичних напрацювань учених можна стверджувати, що:

- вміння розглядаються як здатність особистості діяти на основі отриманих знань і досвіду;
- до складу вмінь входять розумові та практичні дії;
- кожному вмінню властива певна структура особистісних якостей і

властивостей.

Таким чином, вміння майбутніх педагогів попереджати та протидіяти булінгу – це здатність планувати та реалізовувати заходи, способи, методи, спрямовані на виявлення, попередження, реагування на випадки булінгу з уникненням повторення випадку серед учнів.

До системи вмінь майбутніх педагогів попереджати та протидіяти булінгу належать:

1. Уміння підтримувати позитивний клімат в групі. Психологічний клімат – характер емоцій, що у взаємовідносинах людей, заснованих з їхньої симпатіях, збігу інтересів, характерів і нахилів. Психологічний клімат включає 3 сфери [27, с.211]:

Соціальний клімат – усвідомлення цілей та завдань усіма учасниками, дотримання прав та обов'язків.

Моральний клімат – цінності, прийняті групи. Їхня єдність, прийняття, узгодженість.

Власне психологічний клімат – неофіційні стосунки у колективі.

Клімат групи сприятливий, якщо відносини позитивні. Несприятливим стає психологічний клімат, як тільки відносини приймають негативний напямок. Якщо справа нецікава, якщо керівникові не довіряють, якщо діти не поважають один одного, якщо кожен або більшість мають антигромадську спрямованість, то клімат групи стає негативним фактором, який гальмує розвиток кожного, в тому числі і того, хто вибивається в лідери [5].

Таким чином, психологічний клімат дитячого колективу є і важливим чинником життєдіяльності дошкільника, який впливає на всю систему соціальних відносин, на спосіб життя дітей, на їх повсякденне самопочуття, працездатність і рівень творчої та особистісної самореалізації.

2. Уміння діагностувати та визначати випадки булінгу. Не існує певного психологічного портрету жертви булінгу, який зміг би допомогти в діагностиці цієї травматичної ситуації у постраждалих дітей. Проте, під час спостереження за такими дітьми можуть проявитися певні характерні і для інших форм

переживання булінгу, емоційні та поведінкові особливості. Важливо відзначити, що тільки поєднання декількох ознак, а також емоційного стану жертви і відносини групи до дитини дозволяє діагностувати ситуацію цькування щодо дитини. Фахівцям слід бути уважними під час роботи з такими ознаками, вони є приводом для звернення уваги на дитину і на групу дітей. Найчастіше педагоги стикаються з випадками булінгу, свідками яких вони стають самі за місцем їх роботи в дитячих установах. Рідше, під час роботи з дітьми, вони можуть виявити у них переживання, пов'язані з уже минулим булінгом. Це відбувається за умови успішної діагностики випадків цькування серед однолітків або ж, коли діти самі повідомляють педагогів про свою проблему [30, с.91].

3. Уміння реагувати на випадки боулінгу. Порядок реагування на випадки булінгу (цькування). При встановленні факту або підозри на існування ситуації цькування педагог / вихователь повідомляє про ситуацію представнику адміністрації (директору, завучу з виховної роботи) в письмовому вигляді за встановленою формою. Адміністрація спільно з психологічною службою установи приймає рішення про невідкладність реагування на виявлений факт агресії. Для визначення ситуації булінгу і його наслідків необхідний збір відповідної інформації і проведення клініко-психологічного обстеження. Збір інформації проводиться за наступними напрямками:

- від самого потерпілого;
- від можливих учасників знущань над жертвою;
- від свідків.

Принципами роботи з проблемою булінгу є

1. Конфіденційність - фахівці, що працюють з проблемою булінгу повинні гарантувати конфіденційність учасникам цієї ситуації (жертві, агресорові, свідкам). Це буде сприяти розкриття таких випадків в дитячому колективі, підвищенню довіри дітей дорослим.

2. Етапність (вивчення ситуації, підготовчі роботи всередині колективу, згода учасників, вироблення програми допомоги, її реалізація та

оцінка).

3. Відмова від звинувачень кого-небудь з дорослих в допущенні випадків булінгу.

4. Будь-яке насильство несправедливе і його можна запобігти, втрутившись в ситуацію.

5. Комплексність (облік всіх аспектів і участь різних співробітників в роботі).

6. Індивідуальний підхід в кожному випадку булінгу.

7. Особливу увагу слід звертати на випадки, коли дії кривдника становлять небезпеку для життя і здоров'я інших або є порушенням закону

Слід найретельнішим чином провести аналіз всієї отриманої інформації. Внаслідок проведеного аналізу необхідно прояснити наступні аспекти:

- факти, що підтверджують наявність булінгу серед однолітків (звернути увагу на ознаки цькування серед однолітків);
- його тривалість;
- його характер (фізичний, психологічний, змішаний);
- основні прояви булінг – що конкретно відбувалося, в яких формах виражалось, хто в цьому брав участь;
- учасники (ініціатори і виконавці булінгу);
- мотивація учасників до булінгу;
- свідки і їх ставлення до подій;
- поведінку жертви (потерпілого);
- динаміка всього, що відбувається;
- інші важливі для діагностики обставини [31, с.300].

Отриману інформацію фахівець повинен зіставити з анамнезом життя постраждалих дітей. При цьому враховується ймовірність обмови або помилкової інтерпретації міжособистісних відносин самою дитиною, так само як і відмова від обговорення своєї ситуації жертвою або приховування як самого факту булінгу, так і його наслідків [24, с. 62].

Визначені такі рівні сформованості умінь майбутніх педагогів

попереджати та протидіяти булінгу: високий, середній, низький.

Високий рівень характеризується такими ознаками: педагог вільно володіє основами теорії конфліктології та практики розв'язання конфліктних ситуацій; здійснює стратегічне планування процесу попередження булінгу; самостійно здійснює індивідуальну та групову діагностику прояву булінгу; чітко регулює взаємовідносини між дошкільниками.

Середній рівень відзначається наступними показниками: педагог володіє основами теорії конфліктології та практики розв'язання конфліктних ситуацій; знаходить за допомогою сторонніх рішення щодо вдосконалення взаємовідносин серед дошкільників.

Низький рівень визначається такими характеристиками: педагог має уявлення про булінг та його наслідки; використовує залякування або ігнорування для його протидії; не здатний самостійно виявити прояви булінгу, спланувати заходи попередження; використовує безсистемний підхід до забезпечення позитивного клімату в групі.

3.2. Організація та результати експериментального дослідження

Констатувальний етап експерименту проведено з метою діагностики стану сформованості вмінь майбутніх педагогів попереджати та протидіяти кібербулінгу. Для цього нами розроблено анкету, підбрано та адаптовано ситуації для аналізу, сформульовано практичні завдання. Практичні завдання проводились в рамках навчальної дисципліни «Педагогіка».

Експериментальне дослідження охоплювало 30 студентів 3 курсу факультету іноземної філології, першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, предметної спеціальності «Середня освіта» (мова і література ((англійська)) денної форми навчання.

Анкетування проведено з метою визначення наявності знань з проблеми булінгу, які практично здатні застосовувати майбутні педагоги. Анкета

(Додаток А) складається з 10 питань закритого і відкритого типів. За результатами анкетування вдалося визначити, що більшість студентів 60% визначають булінг як конфлікт, 30% розуміють, що булінг є повторюваним видом насильства, а 10% не мають уявлення про боулінг зовсім. Після роз'яснення респондентам що таке булінг, вони продовжили відповідати на запитання анкети. Відповіді студентів свідчать, що в закладі освіти булінг не можливий (65%), можливий (30%), 25% не можуть відповісти.

Більшість студентів 70 % стверджують, що педагог має знати про булінг, 10% вважають це не потрібно, а 20 % не можуть відповісти. З власного життєвого досвіду 75% студентів були учасниками булінгу. Ці випадки стосуються - жертвами, решта – 65,5% – свідками булінгу. 65% опитаних вважають, що вихователь може попередити булінг в групі дошкільників, 25% мають протилежну думку та 10% не можуть відповісти.

Прийомами попередження булінгу в навчальних закладах студенти визначили:

- бесіда з дітьми і батьками (80%),
- інформаційні бюлетені (60%),
- тематичні заняття (45%),
- аналіз казок та ситуацій (35%),
- заняття з психологом (15%),
- рольові ігри (10%).

Більшість опитаних 70% вважають, що педагог здатний протидіяти булінгу, по 15% вважають його безсилим або не можуть дати відповіді. За результатами відповідей студентів найпоширенішими прийомами протидії булінгу є:

- догана (85%)
- покарання (70%)
- скарга батькам (65%)
- примирення учасників (35%)
- психологічна допомога (10%)

Згідно з результатами констатувального етапу експерименту сформованість умінь використовувати прийоми попередження та протидії кібербулінгу проявляється на середньому та низькому рівнях серед студентів, винятком стало визначення вміння підтримувати позитивний клімат в групі. Це пояснюється тим, що студенти під час освіти майбутні педагоги оволодівають професійною компетентністю, зокрема створення позитивного клімату в групі, але через безсистемність спеціальних знань та відсутність практичних умінь щодо застосування прийомів попередження та протидії кібербулінгу ця діяльність унеможлиблюється. Результати представлені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Рівень сформованості вмінь використовувати прийоми попередження та протидії кібербулінгу (у %)

Уміння	Рівні готовності		
	Високий	Середній	Низький
Уміння підтримувати позитивний клімат в групі	30	35	35
Уміння діагностувати та визначати випадки булінгу	10	70	20
Уміння реагувати на випадки булінгу	5	45	50
Уміння залучати дітей до розв'язання конфліктів	5	35	60
Уміння залучати батьків до попередження і розв'язання конфліктів	5	35	60

Отже, вміння майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу - це здатність планувати та реалізовувати заходи, способи, методи, спрямовані на виявлення, попередження, реагування на випадки булінгу з уникненням повторення випадків. До системи вмінь майбутніх педагогів попереджати та протидіяти булінгу належать: уміння підтримувати позитивний клімат в групі, вміння діагностувати та визначати випадки булінгу, уміння реагувати на випадки булінгу, уміння залучати дітей до попередження і розв'язання конфліктів, уміння залучати батьків до попередження і розв'язання конфліктів.

Метою дослідження у межах даної роботи є впровадження обґрунтованих педагогічних умов формування вмінь майбутніх педагогів застосовувати прийоми попередження та протидії булінгу.

Перша педагогічна умова - оптимізація освітнього процесу шляхом упровадження тренінгової технології, була реалізована сумісно з провідним викладачем через впровадження циклу тренінгових занять в рамках навчальної дисципліни «Педагогіка».

1. «Протидія булінгу в дитячому середовищі». Мета: ознайомити з поняттям булінгу, його видами та проявами, розвивати навички конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, толерантного спілкування, формувати негативне ставлення до булінгу (неприпустимість проявів булінгу в дитячому середовищі). Загальна тривалість: 45-70 хв. (Додаток Б)

2. «Розв'язання конфліктів в освітньому закладі». Мета: опрацювати основні поняття конфліктології; розглянути особливості вирішення конфліктів засноване на відновних практиках; опрацювати карту шкільних конфліктів. Загальна тривалість: 45 хв.

3. «Відновлювальна комунікація». Мета: опрацювати навички: модального висловлювання; активного слухання; формулювання запитань; перефразування; ефективного зворотнього зв'язку [30]. Час: 45-50 хв.

За результатами тренінгових занять студенти активно взаємодіяли, дискутували, опрацьовували теоретичні знання і практичні навички, були зацікавлені в досягненні позитивного результату заняття.

Застосовувалися інтерактивні форми організації тренінгів: вправи колективне опрацювання інформації, мозковий штурм, мікрофон, обговорення, робота в групах чи парах, рольові ігри, перегляд відео.

Друга педагогічна умова - усвідомлення студентами теоретичних засад організації попередження і протидії булінгу в дитячому колективі, була реалізована через активне опрацювання теоретичного матеріалу тренінгових занять.

Наприклад, під час тренінгу «Протидія булінгу в дитячому середовищі»

студенти були ознайомлені з поняттям булінгу та його видами через обговорення питань, перегляд презентації. Студентам також було запропоновано у групах опрацювати реальні дитячі історії та визначити жертву, кривдника, вид цькування, потенційні наслідки, сформулювати поради виходу з ситуації насильства.

Під час тренінгу «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Конфлікти в навчальному закладі» студенти опрацювали поняття «конфлікт» і запитання: чи можливе існування людства, суспільства без конфліктів? Чому? Чи може конфлікт бути позитивним (виконувати позитивні функції?). Крім того, завдяки перегляду мультфільму «Конфлікт+медіатор=порозуміння», обговорення, опрацювання інформації студенти усвідомили поняття «медіації», «медіатор», завдання медіації, її принципи та етапи.

Отже, активне опрацювання теоретичної інформації тренінгових занять сприяло свідомому засвоєнню студентами базових теоретичних знань з конфліктології, відновлювальних практик, що є підґрунтям для формування вмінь використовувати прийоми попередження і протидії булінгу серед учнів.

Третя педагогічна умова – оволодіння студентами прийомами організації попередження і протидії булінгу, реалізована через організацію вправління студентів під час тренінгів щодо відпрацювання таких прийомів як модальне висловлювання; активне слухання; формулювання запитань; перефразування; резюме.

Таким чином, вищезазначені заходи були впроваджені в освітньому процесі з метою реалізації обґрунтованих умов формування умінь майбутніх підходів та стратегій роботи з дітьми у цифровому просторі.

На другому етапі експериментальної роботи проведено повторний діагностичний зріз згідно з виокремленими критеріями сформованості вмінь майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу. Інструментарієм для контрольного діагностування після впровадження сукупності педагогічних умов, як і під час констатувального зрізу, слугували певні тести, завдання, анкети та спостереження.

Отримані дані засвідчили суттєві позитивні зміни щодо рівнів сформованості вмінь майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу.

Виявляючи ефективність сукупності педагогічних умов організації експерименту, ми порівняли зміни в показниках обґрунтованих умінь майбутніх педагогів попереджати та протидіяти булінгу. Результати, отримані після проведення спеціальних занять відображено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Рівень сформованості вмінь використовувати прийоми попередження та протидії кібербулінгу після спеціальних занять (у %)

Уміння	Рівні готовності		
	Високий	Середній	Низький
Уміння підтримувати позитивний клімат в групі	55	40	5
Уміння діагностувати та визначати випадки булінгу	25	70	5
Уміння реагувати на випадки булінгу	25	55	20
Уміння залучати дітей до попередження і розв'язання конфліктів	20	45	35
Уміння залучати батьків до попередження і розв'язання конфліктів	15	55	30

Результати засвідчили, що відбулися суттєві зміни в збільшенні студентів з високим рівнем: «уміння підтримувати позитивний клімат в групі» (збільшився на 20%), «уміння діагностувати та визначати випадки булінгу» (збільшився на 15%), «уміння реагувати на випадки булінгу» (збільшився на 20%), «уміння залучати дітей до попередження і розв'язання конфліктів» (збільшився на 15%), «уміння залучати батьків до попередження і розв'язання конфліктів» (збільшився на 10%).

Узагальнення результатів дослідження дає змогу стверджувати, що впроваджені педагогічні умови створили підґрунтя для підвищення рівня

сформованості вмінь майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу в дитячому колективі. Це доводять усереднені данні динаміки змін сформованості досліджуваних умінь у студентів, а саме: збільшення високого рівня на 17%, а середнього – на 9%, зменшення низького рівня на 26%.

Таким чином, результати експериментальної роботи є достатнім підґрунтям для висновку про підтвердження ефективності обґрунтованих педагогічних умов формування вмінь майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу в освітньому процесі.

В И С Н О В К И

В сучасному світі суттєвого значення набуває проблема конфіденційності і безпеки в мережі Інтернеті. Поява та розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних засобів, необмежена свобода розповсюдження інформації та спрощення доступу до неї зумовлює нові психологічні та педагогічні задачі формування учнівської молоді, здатної відчувати себе особистістю перед загрозою негативних інформаційних впливів.

Таким чином проблема переслідування в Інтернеті та кіберзалякування постає однією з найголовніших для сучасних педагогів.

Аналіз наукової літератури дав змогу конкретизувати поняття «кібербулінг». Педагогічними умовами формування вмінь майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження і протидії булінгу визначено:

1. Оптимізація навчального процесу шляхом упровадження тренінгової технології. Використання тренінгів і тренінгових технологій дають змогу студентам не тільки швидко та ефективно оволодіти необхідними теоретичними знаннями з проблеми булінгу, а й формують у студентів необхідні уміння попереджати та протидіяти булінгу в дитячому колективі.

2. Усвідомлення студентами теоретичних засад організації попередження і протидії булінгу в дитячому колективі. Теоретичним підґрунтям формування досліджуваних умінь є система необхідних знань:

поняття булінгу, види та його прояви, типові ознаки; наслідки булінгу, рекомендації щодо протидії булінгу; діяльність служби порозуміння (медіації), поняття медіації, медіатора

3. Оволодіння студентами прийомами організації попередження і протидії булінгу. В організації попередження і протидії боулінгу ефективними є прийоми відновлювальної комунікації: «активне слухання», «Я-твердження»; прийоми рефлексивного слухання: ехо-техніка, перефразування, резюмування.

Ефективними у попередженні булінгу є ігрові прийоми діагностики булінгу, спеціальні діагностичні методики.

4. Уміння майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу – це здатність планувати та реалізовувати заходи, способи, методи, спрямовані на виявлення, попередження, реагування на випадки булінгу з уникненням повторення випадку в окремій групі та в ЗДО в цілому. До системи вмінь майбутніх педагогів попереджати та протидіяти булінгу належать: уміння підтримувати позитивний клімат в групі, уміння діагностувати та визначати випадки булінгу, уміння реагувати на випадки булінгу, уміння залучати дітей до попередження і розв'язання конфліктів, уміння залучати батьків до попередження і розв'язання конфліктів.

За допомогою анкетування, аналізу ситуацій, виконання практичних завдань та спостереження визначено, що лише 11,5% опитаних мають високий рівень сформованості умінь застосовувати прийоми попередження та протидії булінгу, більшість 46,5% студентів проявили низький рівень, а 42% респондентів – середній.

За результатами дослідження визначено, що впроваджені педагогічні умови створили підґрунтя для підвищення рівня сформованості вмінь майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії кібербулінгу в дитячому колективі. Це доводять усереднені данні динаміки змін сформованості досліджуваних умінь у студентів, а саме: збільшення високого рівня на 17%, а середнього – на 9%, зменшення низького рівня на 26%.

Таким чином, результати експериментальної роботи є достатнім підґрунтям для висновку про підтвердження ефективності обґрунтованих педагогічних умов формування вмінь майбутніх педагогів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу в освітньому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

8. Вашека Т. В., Власова-Чмерук О. М., Долгова О. М. Кібербулінг як форма психологічного насильства та шляхи його подолання. *Перспективи та інновації науки. Педагогіка, Психологія, Медицина*. 2022. № 10 (15). С. 149-159. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10\(15\)-449-459](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10(15)-449-459).

1. Абаслямова К.З., Луценко О.Л. Особистісні якості дітей старшого шкільного віку, що схильні до булінгу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Психологія*. 2013. № 52. С. 134-138.

2. Андрєєнкова В. Л., Мельничук В. О., Калашник О. А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід: метод. посіб. Київ : ТОВ «Агентство «Україна» 2019. 132 с.

3. Блискун О. О. Модель агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет. *Психологія і суспільство*. 2012. № 4 (50). С. 154-160.

4. Блискун О. О. Соціально-психологічні чинники агресивної поведінки молоді у мережах Internet : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Луганськ, 2013. 194 с.

5. Блискун О.О. Модель агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет. *Психологія і суспільство*. 2012. № 50. С. 154-160.

6. Бойко-Бузиль Ю. Ю. Домашнє насильство як соціальна проблема: психологічний ракурс. *Габітус*. 2021. № 24 (2). С. 125–129. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.2.22>.

7. Бохонкова Ю.О., Хунов Ю.А., Сербін Ю.В. Соціально-психологічні особливості впливу соціальних мереж на особистісний розвиток у студентському віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 3 (1). С. 53-59.

9. Гірник А. М. Основи конфліктології : навч. посіб. Київ : Києво-Могилянська академія, 2010. 222 с.

10. Гордієнко К. О. Діджиталізація психологічного насильства

студентської молоді. *Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень* : матеріали XII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ 15-16 квіт. 2021 р.). Київ, 2021 С. 182-187.

11. Гордієнко К.О. Відчуження моральної відповідальності як чинник прояву кібербулінгу серед студентів. *Науковий журнал з соціології та психології «Габітус»*. 2021. № 29. С. 147-151. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.29.25>

12. Діагностика булінгу (цькування) в закладі освіти. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module3/konspekt.pdf>.

13. Жмудь В. Запровадження процедури медіації (примирення) у законодавстві України. URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/11347>.

14. Загальні засади протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти. URL: http://starschool2.at.ua/Vyhovna_robota/modul_4.pdf.

15. Каропа Є. Конфлікти, їхні істинні причини і засоби вирішення. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Q0VSQYgNDA8>

16. Колодей К. Мобінг. Психотерор на робочому місці та методи його подолання. Харків : Гуманітарний Центр, 2007. 368 с.

17. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. URL: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Kontsepsiia-vykhovannia-ditey-ta-molodi-v-tsyfrovomu-prostori.pdf>

18. Лубенець І. Кібернасильство (кібербулінг) серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 3 (19). С. 169-173.

19. Мальцева О. І. Кіберсоціалізація як особливий вид соціалізації особистості. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2020. № 2 (333), ч.2. С.190-199.

20. Міхєєва О. Ю., Корнієнко М. М. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 247-251.

21. Найдьонова Л. А. Діагностика булінгу і кібербулінгу : методичні рекомендації. URL: <https://ispp.org.ua/2021/02/26/najdonova-l-a-metodicni->

rekomendaci%D1%97-diagnostika-bulingu-i-kiberbulingu/.

22. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в інтернеті : способи розпізнання і захист дитини. URL: <http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/KIBERBULLING-ABO-AGRESIYA-V-INTERNETI-SPOSOBY-ROZPIZNANNYA-I-ZAHYST-DYTYNY-.pdf>.

23. Найдьонова Л.А. Кібербулінг у підлітковому рейтингу інтернет-небезпек. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2018. № 1. С. 141–159.

24. Немеш О. М. Віртуальна діяльність особистості: структура та динаміка психологічного змісту : монографія. Київ : Слово, 2017. 391 с.

25. Пихтіна Н. П. Основи педагогічної техніки : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 316 с.

26. Плутицька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2017. № 29 (2). С.78-80.

27. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III. Дата оновлення : 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>.

28. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 27.04.2021р. № 1414-IX. Дата оновлення : 06.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>.

29. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С.169-173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnup_2015_1_36.

30. Соловійова О. Д. Організація роботи з розв'язання проблем насильства у загальноосвітніх навчальних закладах : метод. реком. Київ : Huss, 2016. 128 с.

31. Стельмах С. Антигуманізм: вчитель як фасилітатор булінгу в дитячому середовищі. *Наукові записки УКУ. Педагогіка. Психологія*. 2014. Вип. 1. С. 293-302.

32. Фадєєва М. В. Структура психологічної готовності вчителя до психологічної допомоги дитині-жертви кібербулінгу. *Проблеми сучасної*

педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2013. № 39 (1). С. 21-26.

33. Філіппова В. Д., Філіппова, В. В. Мобінг і харасмент як детермінанти міжособистісних відносин у структурах державного органу. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування : електр. зб. наук. праць Херсонського національного технічного університету.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_36.

34. Kowalski R. M., Limber S. P. Electronic bullying among middle school students. URL: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2020-2\(631\)-2-193-199](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2020-2(631)-2-193-199).

35. Olweus Dan. *Bullying at schools : What we know and what we can do.* New York : Blackwell. 1993. 140 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для визначення знань з проблем булінгу

Шановні студенти, будь ласка, дайте відповіді на поставленні питання.
Дякуємо за співпрацю!

1. Що таке булінг?
  - а) конфлікт
  - б) вид насильства
  - в) не можу відповісти
2. Чи можливий булінг в закладі дошкільної освіти?
  - а) так
  - б) ні
  - в) не знаю
3. Чи потрібно педагогу розуміти, що таке булінг?
  - а) так
  - б) ні
  - в) не знаю
4. Чи були ви свідками або учасниками булінгу?
  - а) так
  - б) ні
  - в) не знаю
5. Якщо ви були учасником булінгу, визначте вашу роль:
  - а) кривдник
  - б) жертва
  - в) свідок
6. Чи може педагог попередити булінг в групі?

а) так

б) ні

в) не знаю

7. Які прийоми попередження булінгу в ЗДО визнаєте? _____

8. Чи може педагог протидіяти булінгу в групі?

а) так

б) ні

в) не знаю

9. Які прийоми протидії булінгу в ЗДО визнаєте? _____

10. Опишіть власний досвід попередження та протидії булінгу в ЗДО.

Додаток Б

Тренінг «Протидія булінгу в дитячому середовищі»

Автор В. Андрєєнкова

Мета: Ознайомити з поняттям булінгу, його видами та проявами, розвивати навички конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, толерантного спілкування, формувати негативне ставлення до боулінгу (неприпустимість проявів булінгу в дитячому середовищі)

План:

1. Привітання учасників
2. Ознайомлення з поняттям боулінгу та його видами
3. Практичне опрацювання історій «Булінг в дитячому середовищі»
4. Обговорення «Правила дитячого колективу для уникнення булінгу»
5. Обговорення «Поради як уникнути булінгу»
6. Обговорення «Куди/до кого можна звернутися, якщо ви опинилися або стали свідками ситуації булінгу».
7. Висновки до заняття (за наявності часу).